

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı

Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 8-46

DOI: 10.1501/MTAD.11.2014.4.43

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

İsmail Bey Gaspıralı
(1861 - 1911)

"Dilde, Fihride, İfide Birlik"

Vefatının

100. Yılı Anısına

adlanmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın *Şafak* Mecmuası

Yavuz Akpınar

Ege Üniversitesi (İzmir)

ÖZET

Daha önce *Tonguç'u* ve *Şafak'ın* iki sayfasını V. Y. Gankeviç'ten elde ettiğimiz metinlerle yayımlamıştık. Şimdi *Şafak'ın* tam metnini yayımlayarak bu iki mecmuanın içeriğini tahlil edecek, Gaspıralı'nın gazeteciliği ve yazı hayatına ne gibi hazırlıklarla, hangi şartlarda ve hangi düşüncelerle başladığını anlamaya çalışacağız. Bu metinlerden elde ettiğimiz sonuç şudur: Gaspıralı, gazeteciliğe başlamadan önce Türk ve İslâm dünyasının durumu ve problemleri hakkında epeyce araştırma yapmış, düşünmüş ve işe eğitim problemini halletmekle, Türklük bilincini yaymakla başlamaya ve bu iş için de hurafelerden arındırılmış, eski dinamizmine kavuşturulmuş bir İslâm dini anlayışını topluma telkin ekmeye karar vermiş, hayatı boyunca bu yolda yürümeye devam etmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İsmail Gaspıralı, Ceditçilik, *Şafak* Mecmuası, *Tonguç*, Rusya Müslümanları-Rusya Türkleri, Türkçülük, Ortak ve edebî Türk dili, Rusya Türklerinde modernleşme, Rusya'da Türk gazeteciliği.

ABSTRACT

Before we have published two pages of "Tonguç" and "Şafak" texts which we have obtained from V. Y. Gankeviç. Now by publishing the whole text of "Şafak" we'll analyse these two journals' index and try to identify in which conditions, preparations and thoughts Ismail Gaspıralı started his journalism and literary life. This is the conclusion we have come from these texts: Before he started to journalism he investigated, thought quite a lot about the problems and situation of Turkish and Islamic world. Firstly he decided to solve the education

problem and to spread Turkic consciousness by fixing dynamic islamic thought without superstitions through the society during his whole life.

KEY WORDS

İsmail Gaspıralı, Russian Muslims- Russian Turks, Turkish nationalism, common and literary Turkish language, Modernism in Russian Turks, Turkish Journalism in Russia, "Cecidçilik"

1. Giriş

İsmail Gaspıralı'nın 1881'ten itibaren *Tonguç* ve *Şafak*'la başlattığı *mecmua* yayınlarının adedi onu bulunca Rus yönetimi, süreli yayın çıkartma izni bulunmadığı gerekçesiyle yazarı uyarır ve böylece mecmuaların basımına son verilir. İsmail Bey, bu durumu "İfade-i Hâl" (*Tercüman*, 1883, Sayı: 24) adlı yazısında açıklamıştır (Akpınar 2005: 16-18). Bu mecmualardan -bunlara haftada bir çıkan küçük süreli yayınlar da diyebiliriz- birkaç tanesinin ismi ve içeriği bilinmesine rağmen, *Tonguç* ve *Şafak* hariç diğerleri henüz elde edilememiştir.

Ukraynalı bilim adamı Viktor Yuriyeviç Gankeviç *Tonguç* ve *Şafak*'ı Rus arşivlerinde bulmuş, İsmail Bey'in süreli yayın çıkarmak için ne gibi teşebbüslerde bulunduğunu açıklamış, ama mecmuaların metinlerini yayımlamamıştı. Kırım'da kendisiyle yaptığımız bir görüşmedeki teklifimiz üzerine *Tonguç* ve *Şafak*'ın metinlerini göndermiş, biz de bunları her ikimizin adıyla açıklamalar ekleyerek yayımlamıştık (Gankeviç-Akpınar 2008). *Tonguç* tam olmasına rağmen *Şafak*'ın ancak ilk ve son sayfaları gönderilmişti. V.Yu. Gankeviç'e birkaç kere mektup yazıp diğer sayfaları da göndermesini istedi isek de olumlu bir cevap alamadık ve mecburen *Şafak*'ı o hâliyle, eksik olarak yayımladık.

Yakın zamanlarda Kırım'daki genç araştırmacı Gülnar Seyitvaniyeva, herhâlde Akmesici'teki Devlet Arşivi'nden veya Bahçerasay'daki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nden elde ettiği *Şafak* mecmuasının tam metninin dijital kopyalarını bize gönderdi.¹ Kırmılı türkolog Dr. Leniyara Selimova da "İsmail Gaspıralı'nın İlk Periyodik Deneyimleri Olarak 'Tonguç' ve 'Şafaq' Neşirleri" adlı bildirisinde² genel olarak bu *mecmualar* üzerinde durmuş, özellikle *Şafak*'tan Kazan, Kırım ve Nogay Türkçelerine ait parçaları Latin harflerine aktarmıştır. Çalışmamızda bu makaleden de

¹ Sayın G. Seyitvaniyeva'ya bu yardımı için içten teşekkürlerimizi alenen açıklamak istiyorum. Sağ olsun.

² Bu bildiri "Gaspıralı İsmail Bey'in Ölümünün 100. Yılında Dilde Fikirde İşte Birlik'te Neredeyiz?" (15-17 Ekim 2014, İstanbul) adlı uluslararası sempozyuma sunulmuştur. Bildirisini bize verme nezaketini gösterdiği için Dr. Leniyara Selimova Hanım'a da teşekkür ediyoruz. Bildiri daha önce Kırım Tatarcasıyla yayımlanan Ümüt Kervanı. Genç Kalemler Almanahı'nda (*Kırım*, 2012, No: 3, s. 36-57) basılmıştır.

yararlandık.

Sözü edilen makalemizde *Tonguç* ve *Şafak*'ın metinlerini yayımlamakla yetinmiş, bu mecmuaların içeriği üzerinde pek durmamış idik. Şimdi *Şafak*'ın da tam metnini yayımlayarak bu iki mecmuanın içeriğini tahlil edecek, İsmail Bey'in gazeteciliğe ve yazı hayatına ne gibi hazırlıklarla, hangi şartlarda ve hangi düşüncelerle başladığını anlamaya çalışacağız.

2. *Şafak*'ın Şekil Özellikleri ve Metin Neşri

1881'de basılan *Tonguç*'un şekil özelliklerinden önceki makalemizde söz ettiğimizden burada doğrudan doğruya *Şafak*'ı ele almak istiyoruz. *Şafak*, *Tonguç*'un devamıdır ve sayfa numaraları da *Tonguç*'tan (1-4'ten) devam etmiştir. Sekiz sayfa olan *Şafak*'ın üzerindeki sayfa numaraları 5-12'dir. Yayımladığımız metinde sayfa numaraları /.../ iki yatık çizgi arasında gösterilmiştir. Her bir sayfada 3 sütun vardır. Alfabemize aktardığımız metinde, bu sayfa ve sütun numaralarını belirterek okuyucuların her iki metni de karşılaştırarak okumalarına imkân vermek istedik. *Şafak*'ın orijinal metninde (...) parantez içinde yazılı kelime veya ifadeler yazara aittir. Tarafımızdan metne eklenen harf veya kelimeler köşeli parantez [...] içinde gösterilmiştir. Metinde bozuk imlâ ile yazılı kelimelerin doğru biçimi yazılmış, dipnotta da metinde Arap harfli yazılışı gösterilmiştir. Böylece okuyucu imlâ hatalarını, dizgi yanlışlıklarını takip edebilecektir. *Şafak*'da belki dizgi yanlışları, farklı imlâ anlayışı veya herhangi bir sebeple okuyamadığımız, tashih edemediğimiz yerler de olmuştur. Bunları ileride meslektaşlarımızın çözeceğini ümit ediyoruz.

Şafak'ın ilk sayfasının en üst satırında 'Mecmua, Numara: 2, Sayfa: 5' ibaresi görülür. Derginin başlık klışesinde ortada 'Şafak' kelimesi bunun sağ ve solunda ise 'mecmua' hakkındaki temel bilgiler yazılıdır: Burada mecmuanın sahibi, adresi, basıldığı yer ve tarihi belirtilmiştir. Hicrî-Kamerî ve Jülien takvimler esas alınmıştır.

Sol tarafta bulunan 'Cüz numarası: 2, birinci cüzü Tonguç idi.' ifadesi, İsmail Bey'in "sürelî yayın" yayımlamadaki tavrını ortaya koyar.

Başlık klışesinin altındaki tek satırda 'Hayât-ı Tatariyeye elzem ve selâmet ve vatana müteallık her nev'i mevaddan bahsi mutazammın mecmuadır.' kaydı görülür. Bu ifadedeki "hayât-ı Tatariye", şüphesiz Rus sansürünün dikkatini çekmemek için kullanılmıştır; çünkü ileride onun sadece "Tatarlara" değil bütün Rusya Türklerine (veya Müslümanlarına) hitap etmeyi amaçladığı açıkça görülecektir.

İsmail Gaspralı'nın sade bir Türkiye Türkçesi kullandığını, bu tavrını *Tercüman* gazetesinde de devam ettirdiğini bildiğimizden *Şafak*'ı eski harflerden aktarırken Türkiye Türkçesinin fonetik özelliklerine uygun okumayı tercih ettik. Bu hususta imlâ tahrifine yol açacak kadar aşırı davranmadık ve mümkün olduğu ölçüde özel işaretler

kullanmadık. Gerekli gördüğümüz, yerlerde transkripsiyon harflerinden yararlandık veya dipnotlarda bazı problemlili kelimeleri, orijinal şekliyle yani Arap harfleriyle yazmayı tercih ettik. Metinde, imlâsı tarafımızdan düzeltilen kelimeleri ise ayrıca gösterdik. Türkiye Türkçesinde bilinmediğini düşündüğümüz kelime ve ifadeleri de yine dipnotlarla açıkladık.

İsmail Gaspıralı'nın tabii olarak *Şafak*'ı, el yazısıyla Tiflis'e Ziya matbaasına gönderdiğini; Kırım veya Kazan Tatarcasına ait bazı kelimeleri veya imlâ özelliklerini tam olarak anlayamayan Azerbaycanlı matbaa yöneticilerinin, dizgi sırasında ister istemez imlâ tahrifine, dizgi yanlışlıklarına yol verdiğini; metinlerde, bizce, *Tonguç*'a nazaran daha fazla görülen imlâ veya dizgi yanlışlarının bu sebebe dayandığını ve muhtemelen İsmail Bey'in de bu metni, tashih etme imkânına sahip olmadığını düşünüyoruz. Bu sebeple de metindeki imlâ problemlerini (belki daha doğru bir tabirle dizgi yanlışlarını) ayrıntılı bir şekilde ele almadık. Arap harfli orijinal metni makalemizin sonuna eklemiş bulunuyoruz. Böylece okuyuculara okunamayan yerleri, tashih edilen kelimeleri karşılaştırma imkânı vermiş bulunuyoruz.

3. *Tonguç* ve *Şafak*'ın Dil Özellikleri ve İsmail Gaspıralı'nın Türklük ve Türk Dili Hakkındaki Fikirleri

Her iki mecmuanın dili sade bir Türkiye Türkçesi olmasına rağmen bunlarda yer yer Kırım ve Kazan Türkçelerinin, hatta bir dereceye kadar Çağatay imlâsının etkisi vardır. Anlatım dilinde belli ölçüde acemilik görülmektedir. Az sayıda da olsa bazı cümleler hatalı ve kuruluş itibarıyla bozuktur. Metne tarafımızdan eklenen dipnotlarda bu konuda gerekli açıklamalar yapılmıştır. İsmail Bey'in gazetecilik ve yazı hayatının başında, ileride nasıl bir dil kullanacağı konusunda ciddi araştırmalar yaptığı ve sade bir Türkiye Türkçesi (Osmanlıca değil!) kullanmaya ve bunu bütün Türk boylarına ortak edebî dil olarak teklif etmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim ileride yazdığı "Lisân Meselesi-1" (*Tercüman*, 4 Noyabr 1905, Sayı: 90) adlı yazısında, Petersburg'ta Tatarların Mişer ağzını gerekli gereksiz birçok Rusça kelimeyle karıştırarak kullanan ve böyle bir dille *Nur* gazetesini yayımlayan Ahund Ataullah hazreti bu dil anlayışından dolayı tenkit ederken, kendi dil anlayışına nasıl bir araştırma sonucu ulaştığını da açıklar:

Muharrirliğe başlamazdan mukaddem, eski Tatar tilini biz de köp izledik. *Babürname*'de, *Şecere-i Türkî*'de eski, güzel til gördük; lâkin, bunlar da "Türk tili"dir. "Tatar tili" göremedik. Hem "Şecere-i Tatar"ı izledik, köp izledik; ama, taba almadık [bulamadık], hazret.

Şulay bulgaç [böyle olunca], yok yolnu izlemekten [olmayan bir yolu aramaktansa] hayli işlenmiş ve ehl-i irfana malûm olmuş yol ile gidilse yahşırak bulmaz mı iken [daha iyi olmaz mı acaba] dep oylymız [diye

düşünüyoruz]. Bu yol İsmail'in³, Mercanî'nin, Feyizhanov'un, Maksudî'nin, Rızaeddin'in, Abdürreşid'in, Tahiri'nin⁴ ve sairlerin tuttuğu yoldur.

"Lisân Meselesi-2" adlı yazısında ise (*Tercüman*, 7 Noyabr 1905, Sayı: 91) dil konusundaki idealini daha açık bir şekilde anlatır:

Geçen nüshamızda gazetelerin, hikâyelerin ve Türkî ders kitaplarının dili oldukça sade Türk dili olmak iktiza ettiğini yazmış idik; lâkin, bu nasıl dildir? *Nur* gazetesi zannettiği gibi bu dil, Osmanlı dili değildir ve olamaz; çünkü, Osmanlı dilinde Türk sözleri ve Türklük pek az kaldığından bu dil, Anadolu Türklerine dahi anlaşılabilir bir surete girmiştir. Her ne kadar Osmanlı dilini sadeleştirmek, Türkleştirmek efkârı ve teşebbüsleri görülmüş ise de -bilmem neden- belli başlı bir semere vermemiştir. Başlanmış, taşlanmış [vazgeçilmiş, terk edilmiş] bir hâledir. Binaenaleyh Osmanlı dili, Rusya Türklerinin dili olur hâlde değildir.

Rusya Türkleri için işlenmiş, hazırlanmış umumî bir dil, bugün mevcut değil ise de vücut bulacağına büyük ümitler vardır. İleride meydan alacak [yaygınlık kazanacak] şu dile, biz "orta dil" demek istiyoruz ve 25 seneden beri şu orta dil ile yazmaya çalışıyoruz. Kaşgar'dan Hankirman'a kadar, Sibirya'dan Merv'e ve Konya'ya kadar kullanılan Türk lügati, birdir.

Tonguç'ta "Söz-i Evvel" yazısında da dil konusundaki tavrını açıklamıştır:

İşbu bentler ilk kalemimiz olduğundan cem'ine "Tonguç" dedik. Edebiyatça işlenmiş ise de milletimizin lisanı terbiyeye, kavaide gelecek lisandır. Şöyle ki, eğer üstadını bulup kaleme alınıp işlenir ise şimdikine göre nice dereceler yakışıklı ruşen ve kullanışlı olur. (...) lisân-ı Tatariye'nin işlenmesine ve irelülemesine çalışmak isteriz. Usta ve kalemkâr değil isek⁵ de vatanımızın yürüşüp gelen gençleri, kalem ve fûnun erbabı, amel ve gayret sahipleri olurlar, hüsn-i zannile baltalama kalemimizi ele alıp çar [yol, çıkır] açmaya niyet eyledik. Böyle oldukça kusurumuza bakılmasın. Çala çala uydururuz, deyilen gibi bizim kalemimiz odun ise de genç vatandaşlarımız odunları kalem edip cümle faydasına çalışırlar ümidindeyiz. Kendimize gelince gösterildiği yolda cüz'i fayda edebilsük⁶ nefsimizce kemal-i mükâfat hesap ederiz.

Burada kullanılan "lisân-ı Tatarî" okuyucuyu aldatmamalı; İsmail Bey çok az da olsa Rus sansürünün baskısı sebebiyle arada bir "Türk dili" anlamında "lisân-ı Tatarî"yi de kullanmıştır. Nitekim *Tonguç*'ta "Şöyle midir, değil midir?" adlı yazısında

³ Yazar kendini kastediyor: İsmail Gaspıralı'nın.

⁴ Sıra ile: Şihabeddin Mercanî, Hüseyin Feyizhan, Ahmet Hadi Maksudî, Rızaeddin bin Fahreddin, Abdürreşid İbrahim, Şakircan Tahiri. Bunların hepsi XIX. yüzyılın sonlarında Türk-Tatar modernleşmesinde önemli rol oynayan din adamı, âlim ve aydın kimselerdir.

⁵ Metinde "isük"

⁶ Metinde "edebilsük"

Rusya'daki Müslümanların ekserisinin "Tatar-Türkî kabilesi"nden ve tek bir dile sahip olduklarını belirterek şöyle der: "Şöyleki tekellümde anlaşabilirler ve cümlesi için bir lisân-ı edebiye kullanması güç değildir. Kazan'da yazılan bir kâğıt Orenburg'ta, Şekî'de Bahçesaray'da okunup anlaşıldığı gibi Bahçesaray'ın kalem ibaresi dahi ol taraflarda lazımunca geçebilir."

Şafak'ta "Tüccariye" başlıklı bölümde yine "Türk (Tatar) halkları"ndan ve onların dilinden söz eder: "Rusya devletinde bulunan müteferrik Türk (Tatar) halkları tekellüm ettikleri lisan, esasen bir lisan olmakda iken iklim ve diyar tesiri telaffuzlarına değişiklik vermiştir. Lakin bu değişiklik o kadar işkâli mucib olmamıştır."

Buradaki ifadelerden açık bir şekilde, İsmail Bey'in *Tercüman*'ı (1883) çıkarmadan önce Türk boylarının tek bir edebî dil kullanması gerektiği kanaatine ulaştığı anlaşılır. İsmail Bey Türk lehçelerinin birbirinden çok da uzak olmadıklarını göstermek için Şafak'ta "Kazan-Kırım İbarâtı" başlıklı kısımda Kazan ve Kırım lehçelerini karşılaştırır, bunların yakınlığına işaret eder ve Nogayca, nereden aldığını açıklamadığı (muhtemelen bir destandan almış olmalı) manzum bir metin parçası yayımlar. Bu metinde dizgi yanlışlarının çokluğu sebebiyle bazı kelimeleri, ifadeleri tam olarak anlayamadık ve tashih edemedik.

İsmail Bey'in Şafak'ta, değişik muhitlerden metin örneği yayımlamasının sebebi; kökünün bir olduğunu açıkladığı Türk lehçelerinin birbirinden uzak olmadığını kanıtlamak ve yazı dilinde bunları birleştirmenin mümkün olduğu fikrini savunmak içindir. *Tonguç* ve Şafak'ta Türk halkları ve Türk dili hakkında söylediklerinden hareket ederek İsmail Bey'in herhâlde Avrupa'da ve Türkiye'de iken, Türk halklarının tarihi, dili ve edebiyatı hakkında epeyce ciddî araştırmalar yaptığını, Türklük konusunda ilmi eserleri takip ederek incelediğini ve çok iyi bir hazırlık yaparak millî "Türk kimliği oluşturma" işine ilk yayınlarından itibaren giriştiğini söyleyebiliriz.

Şüphesiz ki onu bu sonuca ulaştıran tek bir Türk kimliği oluşturma ideali konusundaki kararlılığıdır. Bu modern idealden hareket ederek "millet" tek olunacaksa onun dili, edebiyatı, kültürü ve dini de tek olmalıdır kanaatine ulaşmıştır. Günümüzde İsmail Bey'in "ortak edebî Türk dili" görüşünden çok söz ediliyor ama edebiyat, kültür ve hatta din anlayışının da bir olması gerektiği görüşü unutulmuş bulunuyor. O Türk boyları arasında da İslâm milletleri, toplulukları arasında da din (İslâmiyet) anlayışının tek olmasını istiyordu. "Lisân meselesi-1" adlı yazısında (*Tercüman*, 4 Noyabr 1905 Sayı: 90) şöyle diyor: "Milleti millet eden iki şeydir. Biri **tevhid-i din**, biri **tevhid-i lisandır**. Bunların her kaysı olmaz ise yaki bozulur ise millet payesinden, derecesinden düşer; belki inkıza yol tutar."

İsmail Bey'in burada 'tevhid-i din'den kasdı, Müslümanlar arasındaki İslâm anlayışını birleştirmektir. Ona göre İslâm dini, ilk dönemlerindeki saflığından uzaklaşmış, değişik muhitlerde içine karışan hurafelerle saflığını yitirmiştir. Bundan

dolayı Gaspıralı muhtelif İslâm toplumlarında farklılaşmış din anlayışını da “birleştirmeyi” savunuyordu. Dini eski saf hâline, İslâmiyet’in ilk dönemlerindeki temiz hâline (buna İslâm’ın temel prensiplerini ve aklı öne çıkartan din anlayışı da diyebiliriz) döndürmek gerektiği kanaatinde idi.

Yeniden dil meselesine dönecek olursak, *Tonguç*’ta, *Şafak*’ta hatta *Tercüman*’ın ilk yıllarında İsmail Bey’in, Türkiye Türkçesini (daha açık bir tabirle sade İstanbul konuşma dilini) kullanma bakımından yer yer, önemli de olmasa, bazı sıkıntılar çektiğini belirtmek gerekir. Çünkü Osmanlı Türkçesinin anlatım dilinden bilinçli olarak uzak durmuş, o dönemde Türkiye’de dahi kullanılmayan sade bir dille yazmaya çalışmış, daha doğrusu bu yolda çığır açan ilk yazarlarımızdan biri olmuştur. Anlatımda açıklığa, anlaşılmaya önem vermiş; kısa cümleler kullanmış; süslü, gösterişli bir anlatım dilini bilerek tercih etmemiştir. Karşılığı Türkçede bulunan Arapça, Farsça kelimeleri kullanmaktan, bu dillerin kurallarına göre tamlamalar yapmaktan kaçınmıştır. Yine de gazeteciliğinin ilk yıllarında Türkçe kelimeler ile Arapça veya Farsça kelimeleri aynı izafet terkinde kullandığını görürüz: “suret-i yaşama”, “usul-i geçiniş” gibi.

Türkiye’de böyle sade bir dil kullanma alışkanlığı ancak 20. yüzyıl başlarında ‘Millî Edebiyat Cereyanı’nın etkisiyle yaygınlaşacaktır. *Tercüman* gazetesi biraz da bu sade dili sayesinde geniş Türk coğrafyasında yayılma, okunma imkânı bulmuştur. Bu bakımdan *Tonguç* ve *Şafak*, *Tercüman*’da kullanılan dilin ilk örnekleri olarak karşımıza çıkar.

3.1. *Tonguç* ve *Şafak*’ta İsmail Gaspıralı’nın Dünya Görüşü ve Emelleri

İsmail Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının (Türklerinin) dünyadan habersiz ve cehalet içinde yaşamasının en büyük problem olduğunu da bu dönemde anlamış bulunmaktadır. Onun *Tonguç*’taki “Şöyle midir, değil midir?” adlı yazısı dünya görüşünün ve yapmak istediklerinin ana hatlarını açık bir şekilde gösteren program makalesi niteliğindedir. Bu yazıda Rusya “Müslümanlarının” dünyadan habersiz, cehalet içinde bulunduğu, iktisaden çöktüğü ve bir idealden yoksun olduğu çarpıcı bir şekilde anlatılır:

Tahsilde gezerken nice vilâyetleri dolaştık ve Rusya Müslümanlarının suret-i yaşamalarını gördük. Şurası çok teessüf olunur ve yazıklıktır ki beş-on ulemadan ve beş on mekteb-i cedide girmiş zabıtândan maadası dünyadan bîhaber olup perişan hâldedirler ve üç-dört yüz seneden beri sanatça, ticaretçe, fûnun ve tedris ve usul-i geçinişçe hiçbir türlü ıslahları ve terakkileri görünmüyor. Herkes milleti ecnebi bilip vatanı kervansara görüp boğazı ve nefsi için bildiğine göre çalışır türtüner durar. Vatan ve millet nedir, terakki ve ıslahiyet nedir, medeniyet ve insanîyet fâzılları nedir? Hiç haberleri yok gibidir! Var ise bu hasiyetlerin hasılâtın görür idik. Üstü örtük söylemeyi biz

bilmeriz. Şöyle ki bizce şimdiki usul yaşamamız üç hareketten ibaret gibidir. Çolpa çolpa [gelişigüzel] çalışmak, abul kabul aşamak [kaba saba yemek yemek], vakit be vakit yuklamak! Velhasıl yaşamamız insaniyet şanunca değildir. Velâkin fena hâlimiz tasdik olunur ise noksanlarımız aşikâr olsa, ıslahiyet yolları müzâkere olsa millet ilerlemesi için agniyalar ve zadedânlar ve millete muhabbeti olan zatlar yavaş yavaş gayrete gelip milletin her sırada ilerlemesine çalışırlar zannederiz.

Makalesinin devamında bu problemlerin nasıl çözülebileceğini de açıklar: Çeşitli şehirlerde halk, zenginlerin öncülüğünde fen ve hayır cemiyetleri kurmalı, sıbyan mekteplerin ıslahına, medreselerin terakkisine, yeni sanat mekteplerinin ve kütüphanelerin açılmasına, matbaaların kurulmasına ve ders kitaplarının basılmasına çalışmalıdır. Bu işler için Rusya'nın diğer milletlerinin yaptıklarına bakıp örnek almak lazımdır. Çocuklar öncelikle kendi ana dillerinde okuyup yazmayı ve devletin dili olan Rusçayı da öğrenmelidir.

Tonguç ve *Şafak'ta* yazdıklarına dikkat edilirse İsmail Bey'in Rusya Türklerinin problemlerini tek başına ele almadığı görülür. Onların yanlış dünya ve din anlayışı, eğitimsizliği, dünyanın şartlarından habersizliği gibi kültürel, sosyal, siyasî, iktisadî ve ilmî problemlerini, Türklüğü de içine alan İslamiyet açısından değerlendirir. *Tercüman'daki* yazılarında İslâmiyet'i de kuşatan bir insanlık anlayışına sahip olduğunu görürüz. Bu bakış açısı onun hümanizmine işaret eder.

"Şöyle midir, değil midir?" adlı yazısı, İsmail Bey'in hayat boyunca takip edeceği ve ileride daha da olgunlaştıracağı ve ayrıntılı bir şekilde uygulamaya koyacağı temel görüşlerini yansıtır. Başka bir deyişle İsmail Bey, hayatı boyunca fikirlerinde herhangi bir sapma, kırılma olmadan istikrarlı bir şekilde faaliyetlerine devam eder. Bu durum da onun fikri bakımdan ne kadar erken olgunlaştığını gösterir.

Şafak'taki "Arz-i Teşekkür ve İzhâr-ı Memnuniyet" yazısından, *Tonguç'ta* ileri sürdüğü fikirlerin başkaları tarafından da makbul karşılandığını ve onun etrafında isimlerini de açıkladığı aydınlardan, din adamlarından ve tüccarlardan bir grubun toplanmaya başladığını anlıyoruz. Bu durum, İsmail Bey'in başkalarını ikna etmedeki becerisini gösterdiği gibi mevcut kötü durumdan kurtulma fikrinin toplumda bazı aydınlar tarafından da artık benimsenmiş olduğunu ortaya koyar. Toplum, önüne düşüp kendisine yol gösterecek idealist aydınları beklemektedir. İsmail Bey, tam zamanında toplumun nabzını tutmuş, problemlerin nasıl çözülebileceği konusunda mantıklı, müşahhas teklifler ileri sürmüştür.

Gaspıralı bir millet için dinin temel unsurlardan biri olduğunu ve arzu ettiği uyanışın sağlanabilmesi için toplumun dine bağlılığından yararlanmak gerektiğini çok iyi kavramıştır. *Şafak'daki* "Medeniyet-i İslâmiye" adlı makalesinde, cehalet içindeki Arapların İslam dinini kabul ettikten sonra medenîleşmelerini, bilim ve eğitime önem vermelerini, ahlaklarının düzelmesini, siyasî ve iktisadî güçlerinin

artmasını Rusya Müslümanlarına örnek olarak gösterir. Avrupalıların medeniyeti, bilim ve teknolojiyi Müslüman Araplardan öğrendiklerini açıkladıktan sonra yapılması gerekenleri sıralar:

Vakia biz ahali-i İslâm, sanat ve marifette Avrupalılardan geri kalmışksa da istidat ve kabiliyette onlar ile beraberik. Velakin bu hususta lazım alât bizde yoktur. Yok olsa da evvelki Müslümanlar gibi fen ve sanaat tahsiline çalışabilmerik mi? Frengiler bizden kesp eyledikleri ilim ve maarifi biz gene onlardan öğrenebilmerik mi? **Memâlik-i Osmaniye’de ve Mısır’da ve Hindistan’da** bu vakte kadar **usul-i cedid üzere büyük ve küçük mektepler** açmışlar. Onların kâffesi terbiye ve tahsil-i maarife hizmet eder mekteplerdir. İnşallah o kadar çekmez ki **Rusya Müslümanları dahi ulum ve kütüb-i mütedavileden lazım olanlarını öz ana lisanlarına tercüme ve nakletmekle usul-i cedid üzere mektepler küşad edip lazım olan fûnun ve ulumdan behre-yab olacaklar.** Bize çatan [ulaşan] malumata göre müteberan ve hamiyetmendân-ı vatan bu hususta lazım tedbirata teşebbüs etmişlerdir.

Görüldüğü gibi ileride **Usul-i Cedid** olarak adlandırılacak eğitim projesinin ilk çerçevesini de *Şafık*’ta çizmiş, muhakkak ki bu projesinde Türkiye’de daha önce uygulamaya konulan ana dilinde yeni tarz eğitim-öğretimden belli ölçüde ilham almıştır. Türkiye’de maarif reformu çerçevesinde yeni ders kitaplarının yazılması veya başka dillerden tercüme edilmesi de onun dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim *Tercüman*’ı çıkardıktan sonra yaptığı ilk iş okuma yazma kursları açmak, *Hoca-i Sibyan* adlı alfabe-okuma kitabını yazmak ve iptidai mekteplerde mollaları hocaya, cami içlerindeki basit öğretimi mektebe, büyük tüccarları, sanayicileri, vatan ve millet sever hayır sahiplerine dönüştürmek olmuştur.

“Medeniyet-i İslâmiye” makalesinin ardından gelen “İslâm Devletleri” yazısında o dönemde dünyadaki İslam devlet ve topluluklarının içinde buldukları genel durum tasvir edilir. Bu yazı, eğitim meselesinin önemine işaret eden bir önceki makaleyi tamamladığı gibi dış dünyadan habersiz bulunan Rusya Müslümanlarının kendisine İslâm ülke ve topluluklarını tanıtmaya amacıyla yazılmıştır. Herhâlde dizgi yanlışlıklarından dolayı bu yazıdaki bazı devlet, topluluk ve şehir isimlerini anlamak mümkün olmamıştır. Ayrıca verilen bazı bilgilerin de yanlış olması haberin kaynağı konusunda bizi şüpheye düşürmektedir: O dönemde “Vahhabi Sultanlığı” devlet olmadığı gibi 16 milyon nüfusa sahip olması da inandırıcı görünmemektedir. Aynı şekilde “Napal”ın 3 milyonluk bir İslâm memleketi olarak gösterilmesi de yanlıştır. Yanlışlıkların yararlanılan kaynağa bağlı olduğunu tahmin ediyoruz.

Burada Gaspıralı’nın arzu ettiği uyanışı gerçekleştirebilmek için Rusya Müslümanlarına içinde buldukları karanlığı ve kötü durumu realist bir şekilde anlatma, onları dünyada gelişmiş, ileri gitmiş toplumlarla mukayese ederek gayrete getirme, gelişme ve ilerleme için ikna etme düşüncesi dikkati çeker ki *Tercüman*’da da aynı tavrını sürdürmüştür.

Şafak'ın "Tüccariye" başlıklı bölümünde Rusya Müslümanlarının ticaret hayatı hakkında verilen bilgiler, bu ülkede Müslümanlar arasındaki uyanma hareketinde tüccarların nasıl bir rol oynadığı ve oynayacağı hakkında önemli bilgiler verdiği gibi İsmail Bey'in 1881'den önce İdil-Ural bölgesini, Simbir'i dolaşıp Akçurın ailesi fertleriyle tanıştığını ve onların sanayi faaliyetlerini yerinde gözlemlediğini de gösterir. İsmail Bey'in birçok seyahatinde gittiği yerlerde aydınlarla, din adamları, tüccarlar ve toplumun ileri gelen kişileriyle görüşüp fikir alışverişinde bulunduğunu, onlara kendi fikirleri, faaliyetleri ve yapmak isteği işler hakkında bilgi verdiğini ve onları bu "uyanma" faaliyetine celp etmek için çalıştığını ve bu işte de büyük ölçüde başarılı olduğunu biliyoruz. *Şafak*'ın baş kısmında "Arz-ı Teşekkür ve İzhar-ı Memnuniyet" adlı yazısında bu gibi şahsiyetlerin adlarını da açıklamıştır. "Millete hizmet" eden bu gibi şahsiyetleri *Tercüman* gazetesinde de zaman zaman açıklamaya, tanıtmaya ve onları onurlandırmaya devam etmiştir.

Hem *Tonguç*'ta hem de *Şafak*'ta "Letâif" başlığı altında küçük, bir iki cümleden ibaret, ibret-âmiz, insanı düşünmeye zorlayan esprili nükteler, fıkralar yazması, İsmail Bey'in "gazete" ve "dergi" hakkındaki anlayışını da yansıtır. Okuyucu haberler, fikrî yazılar yanında bu süreli yayınlarda çok yönlü edebî parçalar da bulmalı (hikâye, hatta ileride roman), eğlenirken de bilgi sahibi olmalı, bazı konular üzerinde düşünmeye sevk edilmelidir. Kısacası topluma, ferde faydalı olma fikri hiçbir zaman ihmal edilmez.

Gaspıralı'nın edebî türlerde *fantaziye* de önem vereceği *Tonguç*'taki "Almazistan Seyahatnamesinin Mukaddimesi"nden anlaşılır ama ne yazık ki bu metnin devamı *Şafak*'ta görülüyor. Acaba diğer "mecmua"lar (Neşriyat-ı İsmaliye) da var mı idi? Bu küçük metin, Gaspıralı'nın bilinen ilk hikâyesi olarak değerlendirilebilir. Fantazi hikâye türüne *Kadınlar Ülkesi*, *Bela-yı İslam* gibi eserlerinde de devam eder. İsmail Bey'in hikâye veya bedîi nesir yazarlığının da *Tonguç* ve *Şafak*'la başladığını söyleyebiliriz.

Şafak'ın *Havadis-i Dahiliye* kısmında Türkmenlerden, onların içinde bulunduğu kötü durumdan gerçekçi bir şekilde söz etmesi; kendisine uzak bir coğrafyada yaşayan bu Türk halkını da küçük bir haberle bile olsa "ilgi alanı"na dâhil etmesi, İsmail Bey'in Türklüğü bir bütün hâlinde algıladığının bir başka belirtisi olarak düşünülmelidir.

Tonguç ve *Şafak*, Gaspıralı'nın yazarlık, gazetecilik yolundaki ilk başarıları arasındadır. Bu mecmualardaki performansı, onun *Tercüman*'ı çıkardığında yeterli ölçüde tecrübe kazandığını göstermektedir.

Burada *Şafak*'ın hem Latin harflerine aktarılan metnini hem de orijinalini okuyucuların, araştırmacıların dikkatine sunarken Gaspıralı'nın eserlerini ortaya çıkarma ve yeniden neşretme yolunda bir adım daha attığımızı düşünüyoruz.

Ş A F A K

Mecmua	Numara: 2	Sayfa: 5
Eser-i hame-i İsmail Gasprinski Tavriçeski guberniyasından Bahçesaray'da kaleme alınmıştır. Fi 25 Mah-ı Ramazan 1298 Fiyatı (Bir tek) ⁷	ŞAFAK (Yekşenbe)	Cüz' ve Numerosu: 2 Birinci cüzi " <i>Tonguç</i> " idi. Tiflis'te Ziya-yi Kafkasiye Matbaasında Tab' olunmuştur. Fi 9 Mah-ı Avgust 1881 Цѣна 7 коп. ⁸
Hayat-ı Tatariyeye elzem ve selamet ve vatana müteallık her nev'i mevaddan bahsi mutazammın mecmuadır		

Münderecatı: "*Tonguç*" ve erbâb-ı mutalaa, medeniyet-i İslâmiye, İslâm hükümdarları. **Ahbar-i Dahiliye:** Salonimden ve Saratof'tan haberler. Hamiyet-mendan-ı vatandan Habibullah Bekpulatof ve Salih Bay Mirza Kazan ve Tatar vükelası. Rusya'da İslâm Mecusîleri. Teke Türkmen vükelası. Kazan'da fuzela ve muharriirinden Şeyh 'Âbidin Efendi Müderris. Kırım'da bir cemiyet-i hayriye.

Ahbar-i Hariciye: Fas ve Trablis-i Garp⁹ arazisi, Yunan, Mısır ve Afganistan'dan haberler. Amerika'da matbuat ve neşriyat. Afrika-yı Şimali ve İtalyanlar ile Fransızlar. Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin vak'a-i müellimesinden bir niçe söz.

Mütenevvia: Rusya'da Müslüman fabrikleri. (Edebiyat): Kazan ve Kırım ibarâtını tatbik, Nogayca bir manzume-i letayif ve zarayif. Derviş ve gazeteçi. Mektuplara cevap. İlân-ı mahsus.

Bahçesaray 18 Mah-ı Mübarek

Arz-ı Teşekkür ve İzhâr-i Memnuniyet

"*Tonguç*" nam eserimiz cümle faydasına hizmet iter¹⁰ işlerden olduğundan okuyanlar beyninde memnuniyet ve hoşnutluk hâsıl ettiği bizge köp kuvvet ve gayret vermiştir. Noksanımız ne kadar köp bolsa da bu defa niçe guberniyalardan ve sair yerlerden aldığımız ve işittiğimiz tebrik-nâmeler güç işimizi kolay kıldı. Türkî "ana"¹¹

⁷ Metinde كس . Bir teklik; bir kuruş.

⁸ Tsena 7 kop. : Fiyatı 7 kapik.

⁹ Trablusgarp.

¹⁰ Metinde " ايتر ". Eder

¹¹ Orijinal metinde parantez içinde yazılmıştır.

dilimizce neşriyat ve matbuat köp fayda-mend ve nef'lü olacağını fehm edirik [zira?]¹² etraftan köp kişiler bizge yardım /5-2] vaadtiler. Bunların hepsinden Huda razı bolsun. İmam Hayreddin Akıbof¹³, İbrahim Yunusof, İsmail ve Şeyh 'Attar 'Apakof,¹⁴ Muhammedcan Galleyof,¹⁵ Şeyh 'Âbidin [,] İbrahim ve İsmail Akçuriner, Knyaz Devletkildiyof, Habibullah Bekpulatof, İbrahim Bakânof, [Yasavul?],¹⁶ Muhammedcan Bekmahmudof, Sultan Hubî Bükeyhanof hazerâtına hususî ve acizâne izhâr-i teşekkür ve ibraz-i memnuniyet aytırız. Hepsi işimizge bunca hüsnü'l-iltifat ve muamele-i hayriyât-alâmâtta bulunmakları bi-hakkın sezavar-i tahsin ve tehniyet olmuştur. Millet-perest ve maarif-perver ehlibba yardımıyla her ne yazar isek muradımız halkga fayda ve balalarga terbiye yolunda kaleme alınmış mevaddan hariç olmayacaktır. Mekâtib-i milliyemizi usul-i cedit üzere getüresi bir vasıta ve vesile, yalnız bu gibi evrak-i havadisın beyne'n-nas kemal-i rağbete kabul ve mütalaa olunmasındadır. Zann-i âcizanemizce bizge ümmid-i nevîd bergen dostlarımızın izhar kıldıkları meserret ve şevk ve garâm-ı daimi ve samimi olduğu gibi ele aldığımız /5-3/ maksud-i mahmud-nümüdu icrada âcizleri dahi 'an-samimü'l-kalp ve daimiyet üzere hizmet-i milliyeden hiçbir vechile baş kaçırılmayacak; bir de hasbihal-i ifade aytırız ki, cerrahlar bazı yaraları "bal şeker" ve bazı yaraları "kızgın demir" ve acı merhemle def ve müdâvât ettikleri gibi erbab-i kalem ve muharriirîn dahi bir nevî "tabip" ve cerrahırlar ki erbab-i mütalaanın müptela oldukları maraz ve cerahatlerine göre "fi kulubihum maraz"¹⁷ mealince "deva nüshası"¹⁸ yazurlar. İmdi eğer sağalmaz yaralarımıza "ahirü'd-deva el-key"¹⁹ mazmununca 'key' verilürse²⁰ yine şifa niyetiyle mütehammil olmağımızdan sevey²¹ bir ilaç mutasavver değildir. Biz [ne] ta'n-ı ağyardan ihtiraz etmeliyiz ne sinan kalemden:

Cerahatü's-sinan liha iltiham²²

Ve ma yultahim²³ ma cerahe'l-lisan²⁴

¹² Metinde بز را

¹³ Metinde عاكيبوف

¹⁴ Metinde عياكف

¹⁵ Metinde غله يوف

¹⁶ Metinde اسا اول

¹⁷ "Kalplerindeki hastalık". Metinde ikinci kelimenin ilk harfi, kaf yerine "fe" dir: في فلوبهم مرض.

¹⁸ Tedavi muskası; reçete.

¹⁹ Son ilaç dağlamadır.

²⁰ Dağlama gerekli görülürse.

²¹ ...den başka.

²² Metinde التيام

MEDENİYET-İ İSLÂMİYE

Araplar şeref-i İslâmı müşerref olmadıkları zaman cehalette perişan-hâl ve vahşi ve nâdan, bedevî bir halk idiler. Ticaret ve servet /6-1/ ve sanat ve selamet ve insaniyet gibi evsaf-ı medeniyetten anlarda bûy ve nişan yok idi. Gazal ve kiyikler²⁵ gibi evsaf-ı beşeriyeden bürehne²⁶ ve ilm ve danışten bî-behre oldukları hâlde açık sahraları deveran ve kuvvetlülere kuvvetsizlerden müntefî olmak²⁷ vaz' ve hâletiyile güzهران etmekte idiler.

Gayet karanlı bir geceni takiben tulû' eden afitab-ı cihan-tab, âlemin her bir tarafına şaşaa-paş olup zalâm ve gıyâmı²⁸ ortadan kaldırdığı gibi nur-ı Muhammedî dahi zuhur edip vadi-i zillet ve sahra-yı cehalette kalanlara zû'²⁹-bahş-ı tevfiğ ve hidayet oldu. Araplar hil'at-ı âlem-kıymet İslâm'ı piraye-i ber-dûş kılıp³⁰ mazhar-ı ihsan ve inayet-i Rabb-ı celil oldular. Kanun-ı şer'-i şerif ve nizâm-ı latif İslâm'a mutabık harekette bulunup cismaniyet ve ruhaniyetçe ve ahlâk ve nezafetçe³¹ terakki-perverliğe meylettiler: Karye ve aşiret ve şehirler salıp ruz be ruz sanaat ve ticaretçe ilerülemekte idiler. Arapların esas medeniyet ittihaz olunan³² maarif ve servet ve ittifak ve ittihat gibi mevadd-ı hasaneye tez elden alışmağını Garbiyyûn imdi dahi nazar-ı valeh ve hayranla mütalaa etmektedirler.

Bu saadet ve nik-bahtülük din-i mübin-i İslâm'ın semeridir ki bedevileri âlem-i medeniyet ve insaniyete dâhil kıldı. İslâm ve İslâmiyet bir derya-yı menafî' gibidir ki gemisi selâmet ve her mevci saadet ve hakaniyet ve kemalât ve asayıştır. İslâmiyet bir sefinedir ki râkib olanları sahil-i necat ve selamete yetirür. Din-i İslâm terakki-perver olduğundandır ki onunla peyrev olanlar uhrevî ve ruhanî saadete nail olacaklarından başka umur-ı dünyevîde dahi terakki-yab olmak yolunu mesdud etmemiştir. Eyyam-ı saadetten bir yüz elli [y]il sonra Araplar ol derece kuvvet ve kudrete malik oldular ki kuvve-i harbiye ve asakirlerine her taraftan bab-ı feth ve zafer-küşade idi. Araplar idi

²³ Metinde يلتام

²⁴ Dizenin tercümesi: Dişin yarası kaynaştırılabilir, dilin sebep olduğu yara iyileştirilemez.

²⁵ Vahşiler, yabancılar.

²⁶ Açık, çıplak. Burada "yoksun" anlamında.

²⁷ Yararlanan, fayda gören, kâr eden.

²⁸ Karanlıkları ve bulutları.

²⁹ Işık.

³⁰ Metinde برودوش . Pirae-i ber-duş kılıp: Omuzlarının süsü yapıp.

³¹ Temizlik, paklık.

³² Sayılan, kabul edilen.

ki kuvve-i ticaretleri servet ve mal [ü] menalı³³ her taraftan celp ve kesp etmek yolunu açtı: Cibal-i şâmiha³⁴ ve bihâr-ı muazzama³⁵, Araplarda olan kuvve-i akliye sayesinde onlara hâdim ve hizmetkâr oldu. Kuvve-i sanaiye ve fern-i felâhiye ve ziraiyede bir dereceye yetmiştiler ki acı meyveleri şirin ve sebze ve reyahînden âri deşt ve beyabanı gül ve reyhan ve eşcar ve enharla tezyin edip bağ ve bağçeye muhavvel etmeğe muktedir olmuşlardır. Hulasetü'l-kelam derya ve hamûn³⁶ ve kûh ve beyabandan hayat-ı beşeriyeye zarur mevaddı almakta ve onlardan müntefi³⁷ olmakta bir vechile âciz kalmamışlardır.

Ol asr ve eyyamda Arapların yedd-i iktidarında olan mamuriyet ve abadî ve bina-yı âliye ve heyakil-i azîme zamanımız Müslümanlarından hiç birine müyesser olmamıştır. O vakte göre Araplar ne derece medeniyet-dost ve maarif-perver olduğunu bundan anlamak olur ki Endülüs'te üçüncü halife Abdurrahman hilafeti zamanında devletin hazine ve varidâtı cümle hükümdarlar ve Avrupa'nın varidâtından ziyade addolunurdu. Halifenin mahall-i ikamet ve payitahtı olan Kurtuba şehrinde bir milyondan ziyade ahali iki yüz medrese ve üç yüz hamam, beş yüz cami'-i şerifler var imiş. Mezkûr şehrin bir kütüphanesinde yüz bin ciltten ziyade kitap var idi. Ol zamandan kalma binalar ve saraylar imdiki asr erbab-ı vukufunu dahi taaccüb ve hayrette koymuştur! Nehr-i kebir³⁸ suları kenarlarında bağ ve bağçeler ve müteaddit fabrikalar olup her hususta memur ve abadan bir yer iken hâl-i hazırda pâ-mal ve gayr-i ma'mur kalmıştır. Bu gibi idi Bağdat halifesi Harun Er-Reşid asrında tevâifin vaz' ve hali.

Onlar medeniyet-i İslamiyece haiz oldukları terbiye ve kemalde küffarın mağbûtu³⁹ olmuşlardır. Endülüs'te Abdurrahman-ı Salis ve Bağdat'ta Harunü'r-Reşid hilafetleri zamanında milletî ve devletî işler öz niz[a]m ve liyakatinde cari olunduğu gibi tarik-i talim ve tedris bi'l-cümle mekâtib ve medaris usulü üzere tertip ve tesis olunmuştu. Ehl-i ilm ve sahib-i marifet ve erbab-ı kalem ve üdeba makbul-i hâs ve 'âmm idiler. Her yerde sanat ve fûnun ve umurda mahir ve maruf zatlar hayli çoh idiler ve bu sebepten gün be gün kesret ve ziyadet almışlardır. Ol vaktin talim ve terbiye-haneleri dahi çoh idi. İmdiki gibi değil /7-1/⁴⁰ idi: Kurtuba, Bağdat ve Mısır

³³ Menal: Nail olunan, sahip olunan, ele geçirilen. *Mal ü menal*: Varı yoğu, bütün varlığı.

³⁴ Yüksek dağlar.

³⁵ Büyük denizler.

³⁶ Büyük sahra, düz ova.

³⁷ Yararlanan, intifa' eden.

³⁸ Nehr-i Kebir: Muhtemelen Ebro nehrine verilen isim olmalı?

³⁹ Gıpta ettiği, imrendiği.

⁴⁰ Sayfa üzerinde yanlışlıkla (8) yazılıdır.

medreselerinde on ve on beş müderris olurdu. Bunlardan her biri mahareti ve malumat-ı kâmile si olduğu fenden tedris eylerdiler. Mezkûr medreselerde ulm-i nakliyeden ma-siva⁴¹ ulum-i akliyeden feylesofya ve fenn-i mantık ve ilm-i heyet ve kimya ve tıp ve nebatat ve hayvanat ve riyaziyeden ilm-i hesap ve hendese ve cebir [ve] mukabele,⁴² tarih ve coğrafya ve gayri tahsil ve tedris olunurdu. Bu medreselerde ikmal-i tahsil eden talebeler mahir olduğu fen ve ilim sayesinde millet ve devlete hizmet edip ve onlardan müntefi' olurdular.⁴³

Ol vakit İslam'dan olmayan küffar ve sair henüz cehalet ve nadanlıkta kalmıştılar. Onlardan bazıları Müslüman medreselerine girip ilim ve kemal kesp ederlerdi.⁴⁴ Deryalarda gezmeyi ve büyük köprüler salmağı ve bahçıvanlığı ve bostancılığı ve yer ölçmeyi ve bu kabil nice mühim fûnun ve sanayi'i Araplardan öğrenmişler. Saatle vakit ölçmeği ve mizanla yol ölçmesini dahi Avrupalılar, Araplardan talim aldılar. Bugün Avrupalılar her bir fûnun ve ulum ve sanayide âlâ derece kesbi maharet ettiklerinden Müslümanları geride görüp "Müslümanlar nâdan, terbiyesiz ve medeniyet ve marifete gayr-i kabil bir millettir" diyorlar ve bu nazm-ı Arabini zeban-ı hâl ile terennümsaz olurlar.

Lem yebke min Eyyubiha tahlîn

Gayri rimad ve hitamu Ken'in /7-2/

Ve gayru vüddin cizal eviddin

Ve saliyât kema Yûsufin⁴⁵

Vakia biz ahali-i İslam, sanat ve marifette Avrupalılardan geri kalmışksa da istidat ve kabiliyette onlar ile beraberik. Velakin bu hususta lazım alât bizde yoktur. Yok olsa da evvelki Müslümanlar gibi fen ve sanaat tahsiline çalışabilmerik mi?⁴⁶ Frengiler bizden kesp eyledikleri ilim ve maarifi, biz gene onlardan öğrenebilmerik mi? Memâlik-i Osmaniye'de ve Mısır'da ve Hindistan'da bu vakte kadar usul-i cedid üzere büyük ve küçük mektepler açmışlar. Onların kâffesi terbiye ve tahsil-i maarife hizmet eder mekteplerdir. İnşallah o kadar çekmez ki Rusya Müslümanları dahi ulum ve kütüb-i mütedavileden lazım olanlarını öz ana lisanlarına tercüme ve nakletmekle usul-i cedid üzere mektepler küşad edip lazım olan fûnun ve ulumdan behre-yab

⁴¹ Tanrı'dan başka her şey veya dünya ile ilgili olan şeyler.

⁴² Cebir muadelesi, denklem.

⁴³ Yararlanırdılar.

⁴⁴ Metinde "edürlerdi".

⁴⁵ Bu Arapça şiir metninde bir hayli dizgi yanlışı vardır. Metni düzelterek çeviren Yrd. Doç. Dr. Halef Nas'a müteşekkirimiz. Ona Eyüp'ten başka bir şey kalmadı/Sadece Kenan'dan küller ve son kaldı./ Sevgi ve dinden daha güzel ne vardır/Belki üçüncü olarak Yusuf vardır.

⁴⁶ Çalışamaz mıyız?

olacaklar. Bize çatan⁴⁷ malumata göre müteberan ve hamiyet-mendan-ı vatan bu hususta lazım tedbirata teşebbüs etmişlerdir.

İSLÂM DEVLETLERİ

Yer yüzünde İslam devletleri halkı bardır. Velakin devleteyn-i aliyeteyn-i Osmanî ve İranîden başkaları gerek umur-ı mâliye ve rah-ı maişet ve idarede ve gerek fûnun ve maarif ve edebiyat ve Arabiyyâtta o kadar ileri /7-3/ gitmemişler. Bunların nüfus ve hükûmet ve payitahtları bu cedvelden anlaşılır:⁴⁸

	Nüfus	Paytahtı
Al-i Osman Saltanatı	25 milyon	İstanbul
İran Devleti (Şahlığı)	6 [milyon]	Tahran
Mısır (Valiliği)	6 [milyon]	Kahire
Fas (Sultanlığı)	7 [milyon]	Fas
Afganistan (Hanlığı)	4 [milyon]	Kabil-Herat
Buhara (Hanlığı)	3 [milyon]	Buhara
Açın ⁴⁹ (Sultanlığı)	2 [milyon]	Açın [Açe]
Vahhabi Sultanlığı	12 [milyon]	El-Riyad ⁵⁰
Karatekü (?) ⁵¹ Kâfiristan Hanlığı	1 [milyon] ve yüz bin	Çitral
Merv (Hanlığı)	100 bin	Merv
Nepal ⁵² (Sultanlığı)	3 milyon	Katmandu
Uman (Umanengi) (?) ⁵³	12 milyon	(Maskat?) ⁵⁴

⁴⁷ Bizi ulaşan.

⁴⁸ Tabloda ki bazı devlet ve şehir isimlerini sağlıklı olarak okumak mümkün olmamış ve bunların Arap harfli yazılışı gösterilmiştir.

⁴⁹ Metinde اچین , Açe

⁵⁰ Metinde ال ريهان . Suudi Arabistan kastedilse de nüfus yanlış olmalı.

⁵¹ Metinde " قره تکو "

⁵² Metinde नेपाल , Nepal'in çok az bir nüfusu Müslümandır. Hangi sebepleyse yanlış bilgi verilmiştir.

⁵³ Metinde (اماننگی) .

⁵⁴ Metinde مڪات . Nerenin kastedildiği tam olarak anlaşılmadı. Uman/Umman olsa bile belirtilen 12 milyon nüfus imkânsızdır.

Sadlusravuk (?) ⁵⁵ Sultanlığı	600 bin	Sadlusravuk (?)
Hive (Harlığı)	600 bin	Hive
Cavmadur (?) ⁵⁶ (Sultanlığı)	600 bin	Bâbkelang (?) ⁵⁷
Bâkreme ⁵⁸ (Sult.)	16 milyon	Buğuman (?) ⁵⁹
Bornu (Sult.)	5 milyon	Kukava ⁶⁰
Zanzibar ⁶¹ (St.)	2 yüz bin	Zanzibar
Tunus (Beyliği)	2 milyon	Tunus

Havadis-i Dâhiliye

Grodinski vilâyetinde Salonim [Slomin]⁶² şehri bütün bütüne yandığundan harap boldu. Bu şehirde niçe yüz hane Müslüman bar idi. Bu cemaatin cami-i şerifi dahi otdan⁶³ kurtalmadı ve köp kişiler garip ve afet-zede kaldıklarından Kırım müftüsü hazretlerine⁶⁴ bermek /8-1/ için bizge bir arz-ı hâl ciberdiler⁶⁵ ki cami-i şeriflerini yeniden bina ve saldurmak için Kırım'da din karındaşlarından yardım talep ettiler.

***

Nice ay mukaddem Saratof vilayetinde sürgün bolgan Çerkez Muhammed'in curtuna⁶⁶ üç Orus konak bolup ol adamnu balalar birle öltürüp malını mellaş(?)⁶⁷ (tarac) ettiler. Bu işin davası Saratof mahkemesinde "Okrujnoy sudda"⁶⁸ kalıp ol üç Orusnu katorojni Sibir'ge⁶⁹ sürülmeleri ilâm bolundu.

***

⁵⁵ Metinde صدلوصراوق , neresi olduğu anlaşılamadı.

⁵⁶ Metinde جاومادور , neresi olduğu anlaşılamadı. Acaba "Cava" mı?

⁵⁷ Metinde بابکلانک

⁵⁸ Metinde باکرمة , neresi olduğu anlaşılamadı.

⁵⁹ Metinde بوغوتان , neresi olduğu anlaşılamadı. Nüfus bilgisi de yanlış olmalı.

⁶⁰ Metinde قوکا وها , nüfus o döneme göre fazla görünüyor.

⁶¹ Zengibar'ın Avrupa dillerindeki şekli.

⁶² Slomin şimdiki Beyaz Rusya'nın bir şehri.

⁶³ Ateşten.

⁶⁴ Metinde حضر تریله

⁶⁵ Gönderdiler ki.

⁶⁶ Yurduna: Evine.

⁶⁷ Metinde ملاش (?)

⁶⁸ Rusça Окружной суд: Bölge mahkemesi.

⁶⁹ Katorojni: Kürek cezasına çarptırılmış olarak Sibirya'ya

Hamdülillah zaman-ı hazırada yaş ve genç Müslümanlardan köpge ve curtga⁷⁰ faydacı kişiler bola başladı: Kasımhanlı Habibullah Bikbulatof hükûmetten imtiyaz alıp Petersburg'da Müslümanlar için bir cemiyet-i imdadiye (*obçestvo*⁷¹) meydana salmağa bir nizamnâme tasdik eylettirmeğe muvaffak oldu. Bu cemiyetin maksadı⁷² Petersburg'da İslâm'dan biçare kalanlara yardım bermek avdusuna (?)⁷³ bakmak işke güçke salmak⁷⁴ gibi hayırlı niyetlere encam bermektir. Şundayın⁷⁵ bir cemiyet-i hayriye köpden köp faydası bolunandır⁷⁶ cemiyet-i mezkûre bâni ve mucidi Bekpulatof cemiyet-i hayriyesi yahud "Бек-Пулатовское-общество" namıyla yad olunur.

* * *

Niçe vakitlerden beri Moskov'da bir cami-i şerif bolsa da köp eski ve küçük bolup minaresi dahi yok idi. Mezkûr şehir imamı ve hatibi Ağıyef cenapları⁷⁷ gayret ve cehd etmesi birle [cami'in] yeni üssini bir resm[i] bilan⁷⁸ üzre büyük meydanlı (havlulu) ve yüksek minareli mübarek bir mescit yasaldı (inşa olundu). Köp yerde bundey⁷⁹ cami yoktur. Bu amel-i şerif [ve] niyet-i latifi kuvveden fiile çıkararak Moskovlu Salihbay Mirza hazretlerinin fedakârlığı olmuştur.

* * *

Padişahımız Aleksandr Aleksandreviç hazretleri uluğ taht-ı nesliyelerine⁸⁰ çıkandan beri çok vilayetlerden vükela Petersburg payitahta barıp padişahımızı görmağa nail boldılar. Müslümanlardan Kazan, Buke[y] ordus[u], Kırgız⁸¹ ve Türkmenlerden dahi vükela barıp huzur-i imperatoriye kabul olunup merakim-i hazret-i şehriyarîden şeref-yab oldular.

* * *

Kazan, Ufa ve sair vilayetlere (guberniyalardan) Müslümanlar ile aralaş oturğan⁸²

⁷⁰ Birçoklarına ve yurda.

⁷¹ Общество: Cemiyet.

⁷² Metinde "maksûdu".

⁷³ Metinde آودوسنه (?)

⁷⁴ İş-güç sahibi etmek.

⁷⁵ Şundayın: böyle.

⁷⁶ Olduğundan.

⁷⁷ Metinde bu kelime "cenabları cenabları" şeklinde iki kere yazılmıştır.

⁷⁸ Plan

⁷⁹ Böyle

⁸⁰ Metinde تخت نسليه لارنه ; Nesline ait tahta.

⁸¹ Kazak Türklerinden

⁸² Karışık olarak oturan (sâkin olan)

Çuvaş, Mordva⁸³ gibi mecus halkları bardır.

Bunları nasihat tarıkıyla Orus dinine döndürmeğe her ne kadar devam /8-3/ olunmuş ise de murat hâsıl olmayıp bir hayli mecuslar hiçbir teklifsiz din-i İslâm kabul eylemişlerdir velakin devletimizin nizâm ve kanunu buna yol vermediğinden o mahallerin ulemaları yapmasını bilmez hâlde idiler. Dediğimiz nizamnâne eski vakitten kalma olup şimdiki devletimiz zaman-ı adliyesine uygunsuz geldiğine binaen Kazan müftüsü devletlü ve saadetlü Tefkilef hazretleri işbu işin vuku ve hâlini Dâhiliye Nezaretine (ministrstvo vnutrennih del)⁸⁴ anlatıp bu defa Müslüman olğan mecusları İslâm defterlerine (metrika defterine) kaydolunmalarına hüküm olunadır. Ve şimdiden gerü Müslümanlığı kabul edecek mecusî bolur ise ruhsat berilmek için yeni kanun neşrini dâhiliye nazır şura-yı devlet meclisine teklif eylediğini Golos⁸⁵ gazetesi yazğan.

* * *

Yeni fetholunmuş Teke Türkmen kabilesi hanedanından Tıkma Serdar⁸⁶ ve onun ile birlikte oğlu ve bazı umera-yı Türkmen, devletimiz asitanesine yüz sürmek için Mayıs'ta Petersburg'a gelmiş idiler. Bunlar⁸⁷ a'lâ hazret-i imparator huzuruna kabul olunup hüsn-i iltifat-ı cihan-derecat-ı padişahîden şeref-yap oldular. Bunlardan cümlesine kadife galatlar⁸⁸ ve Tıkma Serdar'ga (mayorluk) binbaşılık rütbesi ihsan ve serdar-ı mumaileyh oğlunu "Yajski Korpus"⁸⁹ nam zadegân⁹⁰ /9-1/ mektebine alınmasını emreyledi. Şek yoktur Petersburg gibi büyük payitaht saltanatı şö[h]retî⁹¹ ve gürültüsü Türkmenleri⁹² çok taaccübe getirmiştir. Çünkü Türkmenistan medeniyetinden âri bir diyar olup ve Türkmenler ise hâl-i bedeviyette kalıp bugün munda yarın anda göçüp gezer halklardandır. Bunların lisanı Türkî-i Çağatay,⁹³ mezhepleri İmam-ı Azam mezhebindedir.

* * *

⁸³ Metinde "موردووا".

⁸⁴ Министерство внутренних дел: (Rusça) İçişleri bakanlığı.

⁸⁵ Голос (Ses): Petersburg'da çıkan Rusça gazete.

⁸⁶ 1881'de Göktepe'yi Ruslara karşı savunan Türkmen komutanı.

⁸⁷ Metinde "bunları"

⁸⁸ Galat: Hil'at, kaftan.

⁸⁹ Rusça: Яжский корпус: Yajsk askerî okulu.

⁹⁰ Soylu, aristokrat.

⁹¹ Metinde شورتی

⁹² Metinde "Türkmenleriñ"

⁹³ Türkmenler 19. asrın sonlarına kadar Çağatay Türkçesini veya büyük ölçüde bu yazı dilinin etkisinde kalmış bir Türkmenceyi yazı dili olarak kullanmışlardır.

Asrımız ulema ve meşahir-i üdebasından Şeyh Âbidin müderris efendi hazretleri ulum-i Arabiye'de ve Arabiyyâta tûl-i yedi olup bir nice telifât ve muharrerâtı meydan-ı intişara koyulduğu mesmu-ı ıftiharımız olmağa müderris-i müşa[r]ün-ileyhi⁹⁴ ve tebrik zımmında kitapların Kırım sahhafatında⁹⁵ dahi satılmağını⁹⁶ arzu ederiz.⁹⁷

* * *

Kırım'da Müslüman mekâtip ve medarisini ıslah yolunda sâ'î olmaktan başka lisanımızca edebiyat ve maarif neşrine hizmet eder Тавр. Мусулманс. Общество⁹⁸ namında bir cemiyet-i hayriye nizamnâmesi tertip olunup ve tasdik olunmak için Petersburg'a gönderilmiştir.

* * *

Kazan şehrinde beşinci dairede (çastda)⁹⁹ eski Kırım mezaristanı bardır. Şimdi şehir meclisi (grodkoy дума)¹⁰⁰ ol mezaristan bolğan yerde bina yasalmağa karar verüpmiş. Şehrin Müslümanları bu işten nâ-razı oldukları için mezaristanını hisar birle çevirip /9-2/ horçalap¹⁰¹ ve bu hususta dumaya bir arz-i hâl verecek imişler. Kanunca mezarı yok edip ve yerinde bina koymak bolmaz. Şulay ki arz-i hâl bolsa дума bu işten fâriğ gelir.

HAVADİS-İ HARİCİYYE

Fransa ile İspanya devletleri Fas ve mürebbi¹⁰² Arap topraklarını zabt edip taht-ı tasarruflarına almağa dair beyne'd-devleteyn¹⁰³ bir mukavele-name-i ittifakiye akd olunduğunu gazeteler yazmakta iseler de bu şâyîât asılsız olup bu işge hergiz İngiliz devleti rıza göstermeyeceğini yine İngiliz gazeteleri yazdılar.

* * *

Bazı rivayete nazaran Fransa devletinin Trablis-i garp¹⁰⁴

⁹⁴ Metinde مشاليهي .

⁹⁵ Metinde قديم صفحاتنده . Kırım kitapçılarında (?)

⁹⁶ Metinde صائلمقنى .

⁹⁷ Metinde ايتريز .

⁹⁸ Tavrida Müslüman Cemiyeti

⁹⁹ Rusça: Часть: Parça, hisse. Burada idarî olarak Kazan'ın 5. kısmı kastediliyor.

¹⁰⁰ Rusça: Гродской дума: Şehir meclisi

¹⁰¹ Korcalamak: Himaye etmek, korumak.

¹⁰² Metinde مربى . Mürebbi: Verimli (?).

¹⁰³ Metinde بين الدوليتين .

¹⁰⁴ Trablusgarp.

müttefikâtı¹⁰⁵ fenaleştirmeğe sebep bolacaktır.¹⁰⁶

* * *

Osmanlı devletinden Yunanîlere berilecek arazi ve kasabalar teslim ve tesellüm olunmaktadır ve ol yer ahalisi (Müslimînden) hicret etmektedirler.

* * *

Hidiv-i Mısır, bu ahirlerde verdiği umumî bir emir-nâmeyle göre bundan böyle o yerlerde yesir ve üserâ satılmayacaktır ve yesir alıp satanlar hapsolacaklar.

* * *

Afganistan'dan gelen haberlere göre emir Abdürrahman birle Herat hükümdarı Eyüp Han cenk ve kavga etmektedirler.

* * *

Amerika devletinde 9995 gazete çıktığını /9-3/ Orus gazetelerinde okuduk.

* * *

Mekke-i mükerreme birle şehir-i Taif arasında bulunan Arap kabileleri baş kaldırmış idiler. Velâkin bu yakınlarda asakir-i Osmaniye köplerini tarumar edip ol diyarı selâmet hâle koyduğunu İslambul "İstanbul"¹⁰⁷ gazetesinde okuduk.

* * *

Afrika kıtasının şimalî yalısında¹⁰⁸ Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye tâbi Tunus begi vardır. Onun garbı Fransa devletine geçmiş Cezayir-i şarkî Trablis ve şimalî Akdeniz ve İtalya devletidir. Tunus'un vali paşası sultan tarafından tasdik olu[n]a gelmiştir.

* * *

Nice senelerden beri Fransa ve İtalya devletleri mezkûr vilayetten behre-yâb olmak ümidiyle politika-bâzlık ve hile-endüzlük yollu hareketten geri durmuyordular. Bu aralık küçük sebepten nâşi Fransa Tunus'ga asâkir indirmiş (Osmanlı müstemlekâtından) hakkında ittihâz ettiği politika ve tedarikât, İngilizler ile tasallutuna getirdi. Osmanlı toprakına hiçbir devlet girememegi beyne'd-duvel meşrut iken bu defa cümle Avrupa devletleri asla kımıldamadıkları hâlde Tunus'u Fransa'ya kaptırdılar. Osmanlılar ise birkaç def'a protest eylediseler de Avrupa devletleri umdeli ve ehemmiyetli bir hareket göstermediler. İtalya devleti birazca ona (i)randısa da¹⁰⁹

¹⁰⁵ Metinde منفقائی .

¹⁰⁶ Cümle asıl metinde de bozuktur.

¹⁰⁷ İstanbul: İstanbul'da çıkan bir gazete.

¹⁰⁸ Kuzey kıyısında.

¹⁰⁹ Ona güvendi, inandıysa da.

Bizge göre Fransa'nın Tunus hakkındaki muamelâtı hukuk-i milliye ve kanun- i insaf [ve] hakkın[iy]letten hariç bir harekettir. Bu işte Fransa "yağma buldum yağmaladım" dedikleri gibi bir harekette bulunmuştur. Fransa'nı bu amele râğib edici sebep Prusya olabilir. İrelüde muhtemel bir muharebede Fransızlar İtalyanlar ile hem- dost olup birlikte Prusya üzerine hücum edecekler tevehhümâtını def' ve ref' için devleteyn-i müşarü'n-ileyhümanı yekdiğerinden müteneffir ve muarız edici mutasavvur olunursa o da hemin Tunus meselesini olabilirdi ki Prusya'nın hariciye nazırı ve başvekili (ministri) Bismark Tunus'u Fransa pîş-gâhına çekip İtalyanlar ile Fransızların ülfet ve ittifakına seng-i teferruka bıraktı ve Bismark'ın arzusu bu idi ki husule geldi.

* * *

İslambul'da cennet-mekân sultan Abdülaziz Han hazretlerinin katli hakkında büyük bir mahkeme açılıp Nuri ve Mahmut ve Mithat paşaların katli ve idamı karar verilmiştir. Ekser kişilerinin ve gazetelerin bildiğine göre bu işin teftişi ve muhakemesi muvafık-ı vâkı'a görünmüyor. Güya mezkûr paşalar ale'l-husus Midhat Paşa katlolunursa düvel-i ecnebi kişileri beyninde sû-i /10-2/ tesire sebep olacaktı. Bu meselede onların mukassir oldukları ortaya çıktığıçün ve suret-i da'va kanunen ispat olunduğundan sonra mezkûr o¹¹⁰ paşaların idamı, nefy (sürgün) olunmağa sultan Abdülhamid Han hazretleri cânibinden karar verilmiştir. Nuri ve Mahmut paşalar sultanga kiyev (damat) idiler. Mithat Paşa uluğ vezir idi. Kemalâtı, sadakati, patriyotluğu (vatan dostluğu) cihanga malumdur. Nice vilayetlerde vali bolup, iki defa vezir bolup Mithat Paşa servetli ve bay bolmadı.¹¹¹ Bu da onun doğru ve sadık bolğanına büyük delildir.

TÜCCARİYE

Simbirski vilayetinde (guberniyasında)¹¹² çuha (sukna-сукна) fabrikalarından köpüsü Müslümanlar elindedir. Bunların hepsi bir silsile bolup "Akçurin"¹¹³ yad olunurlar Akçurinlerin elinde yedi sukna fabrikası bolup her birinde binden köp kişi işler ve ötmek aşarlar¹¹⁴. Bu fabrikalar her "yarmakaga"¹¹⁵

lâkin kuvvetli bir devletle muharebeye girişmekte Tunus'un tesârîfâtını /10-1/ münasip göremedi.

¹¹⁰ Metinde "10-1/".
¹¹¹ Zengin olmadı.

¹¹² Rusça: Губерния: Vilayet.

¹¹³ Metinde "آقچ". Akçurin sülalesi: İ. Gaspıralı'nın eşi Zehra Hanım'ın ve Yusuf Akçura'nın da mensup olduğu ünlü sanayici aile. Metinde bu kelime hep "Akçu" şeklinde yanlış yazılmıştır. Muhtemelen Tiflis'e basılmaya gönderilen metinde bu kelime yanlış anlaşılmıştır.

¹¹⁴ Ekmek yerler. "Geçimlerini temin ederler" manasına.

¹¹⁵ Pazara.

İbrahim Akçurınlerin fabrikalarını bizzat gördük. İşlerinde terakkiyat ve ıslahat bulduğunu müşahede ettik.

* * *

Rusya devletinde bulunan müteferrik Türk (Tatar) halkları tekellüm ettikleri lisân, esasen bir lisan olmakda iken iklim ve diyar tesiri telaffuzlarına değişik/10-3/lik vermiştir. Lakin bu değişiklik o kadar işkâli mucib olmamıştır. Mesela Rusiye’de kâin ve mekânca birbirinden uzak Tatarların tekellüm ettikleri lügât kaleme alındığında görürük ki madde-i aslisini külliyyeten değişmiyor. Bu meseleye dair Kazan ve Kırım ibarâtından bir nicesini burada zikr edeceğiz:

KAZAN-KIRIM İBARÂTI

Kazanca:

Cırla, cırla dip eytesiz. Cıruvcı cigit min tügil,¹¹⁶

Min cırlap kürsetsem küp cıruvcıların kim tügil.¹¹⁷

Kırımca:

Yırla, yırla aytasız. Türküci yigit men dügil.

Ben yırlap göstersem çok türkücülerden kem dügil

Kazanca:

Cırla diseñ, cırlayım görle diseñ görleyim.¹¹⁸

Sin cankey hakkıçün sanduğaç bulup sa[y]rayım.¹¹⁹

Kırımca:

Yırla déreseñ yırlayım gürlé déreseñ gürléyim,

Sen cananıñ hakkıçün bülbül olup sıkırğırayım(?)¹²⁰

Kazanca:

Koyaş çıkar calıtrap kızlar saçın ürgende¹²¹

Canım tenim sad ular ay tük vöziñi kürgende¹²² mal verdiğinden mâ’ada devlet hazinesine dahı pek köp sukha beriler. Simbir’in yavukluğunda İsmail ve

¹¹⁶ Türkü söyle diyorsunuz, türkücü genç ben değilim.

¹¹⁷ (yine de) türkü söylesem çok türkücüden aşağı değil(imdir).

¹¹⁸ Türkü söyle desen söyleyeyim, gürlé desen gürléyeyim.

¹¹⁹ Sen(in gibi) sevgilinin hatırı için bübül olup şakiyayım.

¹²⁰ Metinde صقر غرايم

¹²¹ Kızlar saçını ördüğünde güneş parlayarak çıkar

¹²² Canım, tenim sevinir ay gibi yüzünü gördüğümde.

Kırımca:

Küneş çıkar yalıtırap, kızlar saçın örgende
Canım tenim şad olur ay dek yüzün körgende /11-1/

Kazanca:

Ak kalpağın kiysene kınğır salıp cürsene,¹²³
Bikrek matur¹²⁴ kız ikensün min sini söyemin disene.¹²⁵

Kırımca:

Beyaz fesiñ giysene, kıyış koyup yürsene,
Nasıl güzel kız ikensin, ben seni sevdim désene.

Kazanca:

Canğur cavar tizilüp töyem töyem özilip¹²⁶
Cigitler için kızlar cılay yeş olanday özilip¹²⁷

Kırımca:

Yağmur yağar tizilüp dane dane tizilüp
Yiğitler için kızlar ağlar yaş baladay üzülüp

Kazanca:

Kaşların kara kuş küvek, boyın tuti kuş küvek,¹²⁸
Sin matur birle uynağanım cokumda körgen tüş küvek,¹²⁹

Kırımca:

Kaşların kara kuş gibi, boyın tuti kuş gibi,
Sen güzel ile oynağanım yukumda, körgen tüş gibi.

Mezkûr emsalden anlaşılır ki Kazan ve Kırım ibarât ve istılahatı arasında köp fark ve muğayirlik yoktur ve bunların kitabet ve edebiyatını birleştirmek mümkündür. Bu zımnında vilâyette müstamel lehçe ve ibarâttan dahi bir niçesini zikredek:

¹²³ Ak kalpağını giysene, eğri koyup yürsene.

¹²⁴ Metinde صاتور

¹²⁵ Çok güzel kızsın, "ben seni seviyorum" desene.

¹²⁶ Yağmur yağar sicim gibi, dane dane kopup düşerek.

¹²⁷ Kızlar, yiğitler için küçük çocuk gibi üzümlere ağlar.

¹²⁸ Kaşların kara kuş gibi, boyun tuti kuşu gibi.

¹²⁹ Benim senin gibi güzelle oynamam, uykuda gördüğüm düş gibi.

Kara gözler sahhâr¹³⁰ éyler çöker duman yanıma
Nazlı sohbet, tatlı cilve köp şirin, hoş gelür canıma. /11-2/
* * *

Her ne vakit zeval gelse gelir maña hatundan.
Ne arslandan ne yılandan, köp şirin bir¹³¹ hatundan.
* * *

Éy felek sen rahm kıl ki ol zeval gelinceye
Köp maturlar dostum bolsun seveyim toyuncaya
* * *

Her çiçekten bal alayım âdetimdir, zamanı
Ya ki meni yesir etsin şirinleriñ sultanı
* * *

Şuşu turğan üç oğlan
Üç oğlandan caş¹³² oğlan
Mañlaycası köz¹³³ alur
Batır bolur şu oğlan.¹³⁴
* * *

Eremli, çufka telli, uzun çeçen bolur şu oğlan¹³⁵
Cavırı cassı, béli ince, behlivan bolur şu oğlan.¹³⁶
* * *

Curtuñ önünde bay tirek tübün çıkarır bilürmen¹³⁷
Tokuz tuğay cılkını koruklap aydar bilürmen.¹³⁸
* * *

---

¹³⁰ Metinde صحار

¹³¹ Metinde بن

¹³² Genç.

¹³³ Metinde ماکنای چاسی کوزی. Alıncığı.

¹³⁴ Alıncığı gözü alır, kahramandır şu oğlan.

¹³⁵ Aylak, ince saçlı, uzun (boy lu) ozandır şu oğlan..

¹³⁶ Omuz(lar)ı yassı, beli ince pehlivandır şu oğlan.

¹³⁷ Çadırın ana direğini kökünden çıkarır bilirim.

¹³⁸ Dokuz çimenliğin (otlağın) ilkısını muhafaza ederek sürüp girer, bilirim.

Tiñla meni sultanım haneke dey arunu
Tahtta turğan cerinden tartup söyler, bilürmen¹³⁹
* * *

Nogay Cırlavları

Otuz handan Kence Han
Şunu körgeñ kaz tekman?¹⁴⁰
Tokuz handan Marka Han,
Şunu körgeñ kaz¹⁴¹ tekman
Capıncası cayme altun¹⁴²
Cani Bek de han boldı [11/3]
Tependisi/tübendisi terme altun¹⁴³
Temür Bek de han boldı
Züñgüleri özek altun(?)¹⁴⁴
Özbek de han boldı
Ël mi (?)¹⁴⁵ senden kattı idi?
Yer mi (?)¹⁴⁶ senden kat[tı] idi
Hanı Bek de han boldı
Yaşta toksan çaşağan¹⁴⁷
Kırk sevdiğim boşağan¹⁴⁸
Azuğlarım şakşağan (?)¹⁴⁹
Kuru süyekde may bolmaz¹⁵⁰

---

¹³⁹ Tinle beni sultanım; haneke (Han karısı) gibi namusunu tahtta durduğu yerden tartıp söker, bilirim.

¹⁴⁰ Şunu gören kaz gibiyim.

¹⁴¹ Metinde قار

¹⁴² Yapıncığı altın para kıymetinde.

¹⁴³ Tependi?

¹⁴⁴ Süngüleri/üzengileri? saf altın?

¹⁴⁵ Metinde المى

¹⁴⁶ Metinde برمى.

¹⁴⁷ Doksan yaşına kadar yaşayan.

¹⁴⁸ Kırk sevdiğimi/sediğini? Boşayan.

¹⁴⁹ Metinde أزوغلارم شاقشقان (?)

Kuru ülerde dat bolmaz¹⁵¹
Men cırlasam hiç tiñlanmaz¹⁵²
Men n'édim, sultanım?

Letaif

Coyulğan kadın dep kimge ayturlar?¹⁵³
Her yirlerde bolğan kadinga ayturlar!
* * *

Fransızlarınıñ meşhur udebalarından Mösyö Molier'den sorğanlar: Niçün kanunen bir kişi on dört yaşında kız ala, ol, bilgeç hatun almağa bolmay?¹⁵⁴ Anıñ içün ki padişahlık hatun kullanmasından¹⁵⁵ kolay olur! /12-1/

* * *

Her bir kişi, aklından razı bolur, malından razı bolamaz nedendir?

* * *

Napolyon Bonapart demiş: “Üç aletim bolsa cihanı fethéyler idim: Evveli akça, ikincisi akça, üçüncüsü akça!” Yine bunun gibi söylerge bolur: Cihan bahtlı bolur idi, üç şey bolmaz ise evvela cahillik, saniyen cahillik, salisen cahillik!..

***

Zazanlılar özin diline çat Çuvaş ve Mordova¹⁵⁶ lügatleri karıştırmağa alışkır bolganlar.¹⁵⁷ Alaca bulaca dil bolmaz, alaca bulaca iş bolmaz...

Rakı içek, rakı iç
Ap aşikârane kerek.
Selam kelam bolğanda
“Kak pojivay”¹⁵⁸ ne kerek?
Özümde akça bolğanda

¹⁵⁰ Kuru kemikte yağ olmaz.

¹⁵¹ Kuru otta tat olmaz.

¹⁵² Türkü söylesem hiç dinlemez, aldırış etmez.

¹⁵³ Kabyolmuş kadın diye kime derler?

¹⁵⁴ Onun, bilgili kadın alması olmaz mı? (alması uygun olmaz mı)

¹⁵⁵ Hatunu idare etmekten.

¹⁵⁶ Mordovya: Rusya Federasyonu içinde “cumhuriyet” Mordovyalılar Fin-Ugor kavmindendirler.

¹⁵⁷ Alışkırtırlar, âdet etmişlerdir.

¹⁵⁸ “Nasıl yaşıyorsun?”

Kömeğe minnet ne gerek.
Lügat Türkî bolğanda
Gayri lügat ne gerek!?

* * *

DERVİŞ VE GAZETECİ

- Ya derviş, ağlama, asi boldu dip cihana; ağlamaların¹⁵⁹ külgüç¹⁶⁰ bolur merhametsiz zamane!

- Ya gazeteci yazma, yazma nasihatler nâdana; saña kardaş “deli” derler maña derler “divane!”

* * *

İstanbul'da hayvanlarga zahmet, er kişilerge cefa, kadınlarga zevk ve sefa köp bulunur.

* * *

[12/2]

MEKTUPLARA CEVAP

İstanbul. Abdürrahman Efendi'ye: Mektubuñuzdan köp hoş bolup hüsn-i zannınız için büyük teşekkürler ayırım. Beher eserimizden sizge iki nüsha ciberemen.¹⁶¹

Petersburg. Hutluyarof'a:¹⁶² Murad-ı şerifleriniz icra boldu. Mektubuñuzdan Huda razı bolsun.

Petersburg. Knyaz Devletkildiyof'a: Muradıñız icra bolacaktır. Rusya Müslümanlarını korçalamak¹⁶³ için Rus lisanında bolacak gazetenizi tebrik ederim.

Saratof. Hayrullah Bay: Maksudumuz vatana hizmettir, vatana faydadır. Hatt-ı şerifiniz¹⁶⁴ bizge köp teselli boldu. Eserimizden on bir nüsha poçta birle¹⁶⁵

---

¹⁵⁹ Metinde اغلادلارك

¹⁶⁰ Metinde كولكوج

¹⁶¹ Gönderiyorum

¹⁶² Metinde قوطلو ياروفه

¹⁶³ Korumak, himaye etmek.

¹⁶⁴ Şerefli mektubunuz.

Petersburg. Ahmirof'a: Mektubunuza göre *Tonguç* nam eserimizden beş nüsha ve "*Rusya Müslümanları*" nam Rusiyü'l-ibare¹⁶⁶ risalemizden dahi beş nüsha taraf-i âlilerinize irsâl olundu.

Akmescit. Topuzof'a: Her iş gibi gazete işi dahi akırtın¹⁶⁷ bolup bugün nâdan bolganlar irtege¹⁶⁸ ehl-i okuv ve sahib-i savat bolur ve cüzî bir kudret-i insaniye birle sabır ve gayret dağları parlap deryaları aşırmağa muvaffak olur. Mektubunuza çok teşekkür.

İstanbul. Muhammed Efendi'ye: Hüsni /12-3/ zannınız için tügel¹⁶⁹ teşekkürler ayırım. Her eserimizden sizge iki nüsha ciberemen.

Yalta. İmam Hacı Habibullah Efendi: "Gazete okumak cihan birle müzakere etmektir" aytdiđiniz¹⁷⁰ köp büyük hakikattır. Sizdey¹⁷¹ ulema-yı kiramların hüsni zannı ve yardımına arka verdik.

***

İLANÂT

1299 sene-i Hicriye başından Bahçesaray'da Tavrieski Guberniyesinde İslâmca bir matbaa (Musul'manski tipografiya) açılacaktır. Ad ve açık kazatı (?)¹⁷² ve Osmanî ve Rusî hurufâtı mevcut bolup ucuz fiyat birle işot-irkular-i tüccariye¹⁷³ ağırtuv-name her îlanlar ve gayri kâğızlar basılacaktır.

Basmahane sahibi tarafından 1299 sene içinde elli tane "Tonguç" ve "Şafak"dey¹⁷⁴ mecmualar neşir bolacaktır. Bu mecmualarda türlü haberler ve havadisâtan gayri ornika, kalıkka¹⁷⁵ ve balaların terbiyesine yarar şeyler beyan ve müzakere bolup malumat-ı coğrafiye, tarihiye ve zakon¹⁷⁶ ve nizâm-ı devletiye nakl bolmak birle Türkî hikâyeler, nakıllar¹⁷⁷ ve beytler dahi basılacaktır. Beher mecmua,

¹⁶⁵ Posta ile, posta vasıtasıyla.

¹⁶⁶ Rusça

¹⁶⁷ Yavaş

¹⁶⁸ Gelecekte, ileride.

¹⁶⁹ Metinde يوكال Tam, eksiksiz.

alarsınız.

¹⁷⁰ Metinde اينديكوز , sizin dediğiniz, söylediğiniz.

¹⁷¹ Sizin gibi.

¹⁷² Metinde قزاتی

¹⁷³ Ticar belgeleri ve faturalar. Rusça: счет-циркуляр

¹⁷⁴ Şafak gibi.

¹⁷⁵ Zamana, halka.

¹⁷⁶ Kanun

¹⁷⁷ Masallar

yedi kapık (tek)¹⁷⁸, hepsi; elli tanesi üç rubl (sim) akça kadar¹⁷⁹. Hat ve mektup vusûlünü şöyle salmalı:

Bahçesaray şehrinde İsmail Gasprinski Basmahane idaresine.

Баһчeсарайскій Городскій Голова İsmail Кırımî

* * *

Сборник статей шафакъ (суморки) составилъ Бахчасарійскій гор. голова Исмаиль Гаспринскій¹⁸⁰

* * *

Дозв. ценз. 10 августа 1881 г. тифлисъ. типографія Унси-заде¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Teklik (?). Yedi kapık karşılığı bir teklik?

¹⁷⁹ Metinde غدار

¹⁸⁰ [Çevirisi: *Şafak* (Smorki) makaleler mecmuasını Bahçesaray Şehri Belediye Reisi İsmail Gasprinski tertip etmiştir.]

¹⁸¹ [Çevirisi: 10 Ağustos 1881'de sansür tarafından uygun görülmüştür. Tiflis, Ünsizadeler Matbaası.]

Ekler : Şafak dergisi, 2. Sayı

صیحه ۵	نومرو ۲	مجموعه
جز نوم سی ۲ برنجی جزئی «طبعه فوج» ایلی تفلیسده «ضیای افغانا» به طبعه سنده طبع اولمشدر . فی ۹ ماه آوغوست ۱۸۸۱ Цѣна 7 коп.	<h1 style="font-size: 2em;">شفاق</h1> <p>(یکشنبه)</p>	اثرنامه اسماعیل غاسپرینسکی . تاوریجسکی غوبیریه سندن باغچه سرایده قلمه الیشدر . فی ۲۵ ماه رمضان ۱۲۹۸ نیاتی (دی-تک)
حیات تازاریه الیزم و سلامت و طبعه متعلق هر نوع مواددن بحثی متضمن مجموعه در .		
<p>مقصود محبود نمودی اجراءه عاجز لری دخی عن صمیم القلب و دانیت اوزره خدمت ملیه دن هیچ بروجهله باش قاچر میه چک برده حسابحال افاده ایترز که جرائلر بعض یارالاری (بال شکر) و بعض یارالاری «قزغین دمیر» و آجی مرصله دفع و مداوات ایتمدیگری کبی ارباب قلم و تحریرین دخی بر نوع «طیبیب» و جراحان لوله که ارباب مطا لهنگ مبتلا اولدیقلری مرض و جراحی تارینه کوره (فی قلوبیم مرض) مانجه «دوانسخه سی» یانورلار ایلمدی اگر صاغائمان یارالارمه (آخرالدوا الکی) مضمونجه (کی) ویریلورسهینه شفائیتیله متحمل اولمغمن دن سوی بر علاج متصور دکلر بزلطن اغیاردن احتراز ایتمه لیز نهسان قلمدن :</p> <p>• جراحات السنان ایما الیتام ه • وما یلتام ما جرح اللسان ه</p> <p style="text-align: center;"> مدینه - اسلامییه - </p> <p>«عربلر شرف اسلامه مشرف اولمادیقلری زمان جیلانده بوردن حال و وحشی زانان بدوی برخلق ایلملر تجارت و ثروت</p>	<p>وعدایته یلار بولرک هپسندن خدا راضی بولسون . (امام خیرالدین عاکیموف) (ابراهیم بونوس اوف) (اسماعیل و شیخ عطیار عیالکوف) (محمدجان غله یوف) (شیخ عابدین ابراهیم و اسماعیل آچورنلر) (کنیان دولت کله یوف) (حبیباه بکپولاطوف) (ابراهیم پاتانوف) (اس! اول) محمدجان بیک محمود اوف) (سلطان خوبی بوکی خانوف) حضرتنه خصوصی وعلجزانه انظار تشکر و ابراز همزوت ایتریز . همسی ایشنکا بونجه حسن التفات و معامله خیریات علامتده بولنمقلری بحقه سزوار تحسین و تهنیت اولمشدر .</p> <p>مبت پرست و معارفینرور احبا یاردیمله هرزه یانار ایسهک مرادینر خلقفه فائده و بالالارغه تربیه بولنده قلمه الیش مواددن خارج اولمیه جعفر . مکاتب ملیه میزی اصول جدید اوزره کتوره سی بروابطه و وسیله یانکربوکی اوراق حوادنگ بین الناس کمال رغبتنه قبول و مطالعه اولنهنسند . در . نلن عاجزانه مزجه بزکامه نوید برکان دوستالارنه تخ انظار قیلدیغلاری مسرت و شوق و غرام دائمی و صمیمی اولدینی کبی اله الدیغمز</p>	<p>نکرجاتی : «طونوج» وادباب مطالع . یتاسلامیه اسلام جکدارلری اخبار داخلیه : نویسدن سر اولمغمنر . حیثیتدان وشدن سیاه ییگدر لاری بر صالح بای مرزا قزاق تانار سی . نویسنده اسلام جومیلری . نکه ترکمن اسی . قزاقده فصل و محرریندن شیخ عابدین ی مدرس . قزاقده بر جمعیت خیریه . یبار خارجه : فاس و طرابلس غرب . ی بولان . مصر و افغانستان خیرلر . امریکاده برنت وشریت . امریکای شمالی وایتالیالر برانلر . جنت مکان سلطان عبدالعزیز خان برلرینک رفاه اولمشندن برنیجه سوز . نعوته نویسنده سلطان نابهرقلری (ادبیات) : ک وقریم عباراتی تطبیق : نویسنده شرمه لطلاب و طرایب : درویش و غنچهی . مکتوبلره جواب . اعلان خصمیں .</p> <p>باغچه سرای امامه مبارک .</p> <p>عرض تشکر و انایار ممنونیت ه «اونفوج» نام اثر مزجهله فائده سنه مدت ایتر ایشلاردن بولدی . زدان اوقویانلر بیننا همزوتیت نیشنودلغ حاصل ایتمدیکی بزکا پ قوت و غیرت و برمشدر . عدانمزن نهقلر کوب بولسنده نفعه نیچه غوبیریه لاردن وسائر لردن آلدیمز و اشتدیکم تبریک بلر کوچ ایشمزی قولای لکی . ترکی (انه) دیامزجه بریات و طبعه کوب فائده مند نعلو ایشمزی فهم ایلمدیگ بزرا بولدن کوب کشیلار بزکایارم</p>

КОПИЯ

وصیایات و اسلامیت و انسانیت کبی اوصاف مدنیتدان انلرده بوی و نشان یوق ایله غزال و کیکلر کبی اوصاف بشریه دن برهنه و علم دانشدن بی بهوره اولدقلری حالده اچیق صدق الری دوران و قوتلوی قوتسزلردن منتفع اولوق وضع و حالتله کدران ایتمکده ایدیلر .

غایت قرانلو برکیجه نی . تعقیبا صلوح ایدن افتاب جهانتاب عالمگ هر بر طرفنه شعشه پاش اولوب ظلام و غیابی اورته دن قالدردیقی کبی نور محمدی دخی ظهور ایدوب وادی ذلت و صدق رای جهالتهه قالدلره ضرور بخش توفیق و هدایت اولدی عربلر خلعت عالم قیمت اسلامی پیرایه برو درش قلوب مظهر احسان و عنایت رب جلیل اولدیلر قانون شرع شریف و نظام اطیفا اسلامه مطابق حرکتده بولوب جسمانیت و روحا نتیجه و اخلاق و نظام نتیجه ترقی پرورلکه میل ایتدیلر : قریه و عشیره و شهرلر صالحوب روزبه روز صناعت و تجارت تچه ایلرولمکده ایدیلر عربلرغ اساس مدنیت انخاذا اولنان معارف و ثروت و اتفاق و اتحاد کبی مواد حسنه یه تیراندن الشمقنی غریبون ایله دخی نظر و له و حیرونله مطالعه ایتمکده درلر .

بو سعادت و نیکبختیک دین مبین اسلامگ ثمریدرکه بدو یلری عالم مدنیت و انسانیته داخل قلدی . اسلام و اسلامیت بر در یای منافع کبی در کدرسی سلامت و هر موجی

سعادت و حقانیت و کمالات و اسایشدر . اسلامیت بر سفینه درکه راکب اولانلری ساحل نجات و سلامتیه پترور . دین اسلام ترقی پرور اولد . یغندندرکه اونلله پیرو اولانلر اخروی و روحانی سعادتیه نائل اولدیلرندن بشقه امور دنیویله دخی ترقی باب اولوق یولنی مسلوود ایتماشدر : ایام سعادتدن بر یوز الی ایل صغره عربلر اول درجه قوت و قدرته مالک اولدیلر که قوه حربیه و عساکر لرینه هر طرفدن باب فتح و ظفر کشاده ایدی عربلر ایدی که قوه تجارتلری ثروت و مال صناعی هر طرفدن جلب و کسب ایتمک یولنی اچدی : جبال شانخه و بحار معظمه عربلرده اولان قوه عقلیه سایه سنده اولره خادم و خدمتکار اولدی قوه صناعیه و فن فلاحیه و زراعیه . ده بردره جیه یتیمشدیلر که اچی میوه لری شیرین و سبزه و ریاحندن عاری دشت و بیابانی کل و ریچکان و اشجار و انهار له تزیین ایدوب باغو باغچه یه محول ایتمکده مقتدر اولمشدیلر خلاصه الکلا دریا و هامون و کوه و بیاباندن حیات بشریه یه ضرور موادی الهقده و اولردن منتفع اولمقده بروجهله عاجز قالماشدیلر .

اول عصر و ایامده عربلر خدی اقتدارنده اولان معوریت و آبادی و بنای عالیه و میاکل عظیمه زمانمن مسلبلانلردن هیچ برینه میسر اولماشدلر اووقته کوره عربلر نه درجه مدنیت دوست و معارف پرور اولدقنی بوندن اقلامق اولورکه اندلیسنده اوچنچلی خلیفه عبدالر- حبن خلافتی زماننده دولتگ خزینه

و وارداتی جمله حکم ازلر اوورور . پانگ وارید اتندن زیاده عهد اولنوردی خلیفه نگ محل اقامت و پای تختی اولان (قرطبه) شهرنده برملیوندن زیاده اهالی ایکی یوز مدرسه و اوج یوز حمام بش یوز جامع شریفلر و ارایمش مذکور شهرگ بر- کتابخانه سنده یوز بیگ جلدن زیاده کتاب و ارایدی . اول زماندن قاله بنالر و سیرا یلر ایلمدیکی عصر از باب و قوننی دخی تعجب و حیرتده قوبمشدر ! (نهر کبر) صولری کنار لنده باغو باغچه لر و متعدد فابریقه لر اولوب هر- خصوصده معبور و آبادان بریز ایکن حال حاضرده بامال و غار معبور قالمشدر . بویکی ایلی باغداد خلیفه سی صارون الرشید عصرنده طوائفگ وضع و جای اولنر مدنیت اسلامیله خاخر اولدقلری تربیه و کمالده کفارت مغبولی اولمشدیلر . اندلیسنده عبدالرحمن ثالث و بعدنده صارون الرشید خلافتی زمامدن ملتی و دولتی ایشلر اولن نظر و لیاقتنده جاری اولدقنی کبی طریق تعلیم و تدریس بلجمله مکاتب و مدراس اصولی اوزره ترتیب و تأسیس اولنشدی اصل علم و صاحب معرفت و ارباب علم و ادبا مقبول خلصو عام ایدیلر هر برده صنعت و فنون و امورده ماهر و معروف ذاتلر خیلی چوخ ایدیلر و بوب بیدن کون بکون کثرت و زیادت ایشدیلر . اول وقتگ تعلیم و تربیه خانه لری دخی چوخ ایلی ایلمدیکی کبی دکل

كوبيا

شوقه

نومرو ۲

۸

کیتما عشار ، بونلرگ نفوس و حکومت و پاي تختتاری بوچان ولدان انکلاشلور :

نفوس پاي تختی

ال عثمان سلطنتی -۲۵- ملیون استانبول ایران دولتی (شاهلیقی) -۶- طهران مصر (والیلیکی) -۶- قاهره فاس (سلطانلیقی) -۷- فاس افغانستان (خانلیقی) -۴- کابل هرات بوخارا (خانلیقی) -۳- چین (سلطانلیقی) -۳- ال ریحان قزاق (توکاقرستان) -۲- یوزبیک چترال مرو (خانلیقی) یوزبیک مرو تاپال (سلطانلیقی) -۳۳- ملیون قاتمانده امان (امانلیکی) -۱۲- ملیون مملکت صدکوسر اوق -۹- یوزبیک صدکوسر اوق (سلطانلیقی) -۱- صدکوسر خبوه (خانلیقی) -۶- یوزبیک خبوه چاومادور -۶- یوزبیک باکلانگ باکره (سلط) -۶- ملیون بوقوقان دورنو (سلط) -۵- ملیون توکاوها انزن (بارسط) -۲- یوزبیک انزنبار تونس (بکلیکی) -۲- ملیون تونس

• وغیرود جاذل او و دین • و تالیات کما یو ثقین • • واقعا بن اهالی اسلام صنعت و معرفتده اوروپالوردن کور- قالمشقه سده استعداد و قابلیتده اونلر ایله برابریک و لیکن بو خصوصده لازم الات بزده یوقدر بوخ اولسه ده اولکی مسلمانلر کبی فن و صناعت تحصیلنه چالشا بله یوکی می ؟ غرتیکلر بزدن کسب ایلدیکلری علم و معارفی بز کنه اونلردن اوکونه باهریکمی ؟ ممالک عثمانیه ده و مصرده و هندستانده بو وقتده قدر اضول جدیده اوزره بویوک کوچک مکتبلر اچمشلر اونلرگ کانه سی تربیه و تحصیل معارفه خدمت ایدر مکتبلر حور انشاه اوقدر چکمزکه روسیه فسلانلری دخی علوم و کتب متداوله دن لازم اولانلرینی اوزانه لسانلرینه ترجمه و نقل ایتمکله اضول جدید اوزره مکتبلر کشاد ایلوب لازم اولان فنون و علومدن بهریاب اولچقلر . بزه چاتان معلوماته کوره معتبران و حبیبندان وطن بو خصوصده لازم تدبیراته تشبث ایتمشلردن .

ایندی : قرطبه بغداد و مصر مدرسه لرنده اون و اون بش مدرس اولوردی بونلردن هر بری مهارتی و معلومات کافله سی اولدیغی فندان تدریس ایلدیلر مذکور مدرسه لرده علم نقلیه دن ماسوی علوم عقلیه دن فیلسوفیا و فن منطق و علم هئیت و کیمیا و طب و نباتات و حیوانات و ریاضی دن علم حساب و هندسه و جبر مقابله تاریخ و جغرافیه و غیره تحصیل و تدریس اولوردی بو مدرسه لرده اکمال تحصیل ایدن طلبه لوماهر اولدیغی فن و علم سایه سنده ملت و دولته خدمت ایلوب اوئلردن منتفع اولوردیلر .

اولوقت اسلامدن اولمیان کنار و سائر صنونجه هالت و نادنلقده فله شدیلر : اونلردن بعضیلری مسلمان مدرسه لرینه کیروب علم رکمال کسب ایلدورلردی . دریلرده کزیمکی و بویوک کورپرلر صالحلی و باغچوانلیقی و بوستانچلیقی ویر اولچیمکی و بوتقیل نیجه مهم فنون و صنایعی عربلردن اوکرنه شلر . ساعته وقت اولچیمکی و قیرانله بول اولچمه سنی دخی اورو- پالور عربلردن تعلیم الیلر . بوزکون اوروپالور هر بر فنون و علوم و صنایعه اعلی درجه کسب مهارت ایتمکچلرندلن مسلمانلری کورده کوروب (مسلمانلر تادان تربیه سیز و مدنیت و معرفتده غیر قابل برعلتدر) دیورلر . و بو نظام عربی نی زبان حال ایله ترنسان اولورلاز .

دلم بقی فن ای بها تخلین • غیر رساد و حطام کنقیین •

جهان داخلیته

غروونسکی ولایتنده سالونیم شهری بتون بتونه یاندا یغندن خراب بولدی بنوشهرده نیچه یوزخانه مسلمان بارایدی بو جماعتگ جامع شریفی دخی اوتدان قورتالمادی و کوب کشینلر غریب واقفترده قالدیتقلردن قریم مفتی سی حضر تریا و ویرمک

اسلام دولتی

یریوننده اسلام دولتلی خلقی باردر ولیکن دولتین علیتین عثمانی و ایران ایمان بشقه لری کزک امورعالمه و راه معیشت و اداره ده و کزک فنون و معارف و ادبیات و عربیانه اوقدر ایلر و

КОПИЯ

46

نومرو ۲

مشفق سمرقانی

اولینش ایسه ده مراد حاصل اولمیب
برخیلی مجوسلر صیغ بر تکلیف سن
دین اسلام قبول ایلدملار درولکن
دولتمن نظام و قانونی بوغایول
ویرمد یکندن اولمیلر علمایی
یا پادشاهی بلنر حائده ایدیلر
دیدیمن نظامنامه اسکی وقتدن
قالا اولوب شهیدکی دولتین زمان
علیه سنه او یغونسر کلد یکنه بنار
قران مقتی سی دولتو وسعدتار
«تفکیلف» حضرتلری ایشوایشگ
وقوع و حالتی داخلیه نظارتنه
(متستر ستوو ونوترینخ دول)
اقتلایوب بودغه مسلمان اولغان
مجوسلاری اسلام دفتلرینه
(عترتکادترینه) قید اولنما قترینه
حکم اولاندلر و شمه یدان کرو
مسلمانلاری قبول ایدمک مجوسی
بولور ایسه رخصت بر یا یکاچون
یکی قانون نشرینی داخایه نانلری
شورای دولت مجلسنه تکلیف ایلد
یکنتی «غولوس» غرتتسی یازغان

یغی فتح اولمش نکه ترکمن قبیله سی
خانده اندان تقماس داروانگ ایله بر
لیکده اوغلو و بعض امراء ترکمان
دولتمن استانه سنه یوز سورمک
ایچون «ایسه» پترسبورغه کلش
ایدیلر بو نلاری اعلا حضرت ایپیرا
صلور حضورینه قبول اولنوب حسن
التفات جهان درجات پادشا همدان
شرفیاب اولدیلر بونلاردن جمله
سنه قادیغه غلاطلار و تقماس دارغه
(مایورلق) نیک باشیلیق رتبه سی
احسان و سردار موعنی الیه اوغوانی
(یاژسکی قورپوس) نامزاده کان

نیچه وقتلزدان برو مسقوده
برجامع شریف بولسه ده کوپ
اسکی و کوچک بولوب مناره سی
دخی یوق ایدی مذکور شهر
امامی و خطیبی آغیف جنابلری
جنابلری غیرت و جهاد ایتمه سی
برله یکی اسنی بر رسم بلان
اوزره بیوک میدانی (حولولی)
ویوکساک مناره لری مبارک بر
مسجد یاساندی (تعبیر اولندی)
کوپ یرده بوندای جامع بو قدر
بوصل شریف و نیت لطیفی قوه دان
فعله چیقاران مسقولی صالح
بای مرزا حضرتلرینک فداکارلاری
اولمشدر

پادشاه همز علیساندر علیسا
ناروویچ حضرتلری اووغ تخت
نسلیله لارنه چیقاندان برو چوق
ولایتلردن وگا پترسبورغ پای
تخته یاروب پادشاهه سی کورمغه
نائیل بولدیلر . مسلمانلردن قران
بوکا اوردوس قرغیز و ترکمنلردن
دخی وگا یاروب حضور ایپیرا
صلوری یه قبول اولنوب مرادم
حضرت شهر یاریدن شرفیاب
اولدیلر

قران اوقا و سائر ولایتلره
(غورنیالاردن) مسلمانلر ایله
آرالاش اوتورغان «چوراش»
«وردووا» کبی مجوس خلقلری
بازدیدر
بوللری نصیحت طریقله اوروس
دینه دونریمکه هر نه قدر دوام

ایچون بزا بر عرض حال جبردیلاز
که جامع شریفلارینی یکیدن بنا
وصالده مابق ایچون قریمده دین
قرنده ایلر نده یازدم طلب ایتمه یلر

نجه ای مقدم سراطوب
ولایتلده سورکون یولغان چرکن
محمد یسنگ جنورطلونه اوچ
اوروس قوناق بولوب اول
ادمنی بالالار برله اولتروب
مالنی مالاش (تاراج) ایتمه یلار
بوایشگ ده اولسی سراطوب محکمه
سنده (اوکوزونوئی صودده) قالموب
اول اوچ اورسنی قاترونوی
سبرکا سورلیری اعلام بولندی

حیدالله زمان حاضرده یاش
ولنج مسلمانلردن کوپله وچورمانه
فائده سی کشیلار بولا باشلادی
قاسیم خانلی حبیب اه بک بولا
طلوف حکومتدن امتاز ایوب
پترسبورغه مسلمانلر ایچون
برجمیعت امدادیه (اویچستوو)
میدانه صالحه بر نظامنامه تصدیق
ایلدیریمکه موفق اولدی بو جمعیتگ
مقصودی پترسبورغه اسلامدن
بیچاره قانلنره یاردم برمک
آدوسنه باقماق ایشکاکوشکا صالح
کبی خیرلو نیتلره انجام برمالدر
شوند ایین برجمیعت خیریه کویدن
کوپ فائده سی بولنلارین جمیعت
مذکوریه بانی و موجودی بکبولاطوف
جمیعت خیریه سی یاخود
«Берт-Пулатовское-общество»
TR0 نامیله یاد اولنور

КОПИЯ

مشفق ÖYMERKH

9

اوروس غزته لرنده . او قودوق
مکه مکره مه برله مشرطائیف ار اسنده
بولنان عرب قبیله لر باش قالد بیرمش
ایدیلر ولکن بویاتنلارده عساکر
عثمانیه کولارنی نارما رایدوب اول
دیاری سلاصت حاله تویده یغنی
اسلامبول استانبول غزته
سنده اوتودوق

افریقا قطعاسنگ شمالی یالینسنده
دولت علیه عثمانیه یه تابع تونس
بکی واردر انک غربی فرانسه
دولتنه کچمش جزایر شرقی صرا بلیس
وشمالی آق دنکز وایتالیا دولتیدر
تونیس والی پاشاسی سلطان طرفندن
تصدیق اولمه کلمشد

نیچه سنه لردن بروفرانسه وایتالیا
دولتیزی مکه کورولایتدن بیره باب
اولمق امیدله بولتیقه بازلق
وحیله اندوزلق یوللی حرکتدن
کردورمیدر دیلار . بواراق
کوچک سبدن ناشی فرانسه تونیسغه
عساکر اندوروب تحت تسلطنه
کتوردی عثمانلو طوبراغنه هیچ
بردولت کیره مامکی بین الدول
مشروط ایکن بودفغه چیمله اوروپا
دولتلی اصلا قبله اماندقلری حالده
تونسی فرانسه یه قایدیدر دیلار
عثمانلو ارایسه برفاق دفعه پروتست
ایدیلر لوشیه ده اوروپا دولتلیری
عبدعلی واهپیتلو بر حرکت کوستر.
مایلر ایتالیا دولتی برآنجه
اوانندی سه ده لکن قولو بردولتله
مچار به یه کیر شیکله تونیسگ تصاحبی

خورچالاب و بوخصوصده (دوماه)
بیر عرض حال ویره چک ایمشلار
قانونجه مزاری یوق ایدوب ویرنه
بنا تویوق بولماز شولایکه عرض حال
بولسه (دوما) بوایشدن فارغ
کلور .

جوان خاجتیه

فرانسه ایله اسپانیا دولتلیری
فاس و عربی عرب طوبراغلرینی
ضبط ایدوب تحت تصرف لرینه آلماقه
دائرین ال و لیتین برفقاوله ناهه
اتفاقیه عقده اولند یغنی غزته لر
باز مقده ایسه لرده بوشایعات اصلسین
اولوب بوایشگاهرکز انگلین دولتی
رضا کوستره یه چکنی ینه انگلین
غزته لر ی باز دیلار .

بعض روایاته نظر افرانسه دولتنک
طرا بلیس غرب (عثمانلو مستهکام
تندن) حقدنه اتخا ایتد یکی
بولتیقه و تدارات انگلین ارایله
متفقانی فمالشدر مکه سبب بولاجقدر
عثمانلو دولتندن یونانیلره
بریلجک اراضی و قصبه لار تسلیم
وتسلم اولنمقده در اول پراهمالی
سیسی (مسلمیندن) هجرت
ایتمکده در لار .

خدیو مصر بو آخر لارده ویزدیکی
صوملی برام نامه یه کوره بوندن
بویله اویرلرده یسیر و اسر اصنا نامه
چکدر ویسیر الوب صانانلر حبسی
اولا جقلر .
افغانستندن گلن خبر لره کوره امیر
عبدالرحمن برله هرات حکمداری
ایوبخان جنک و غوغا ایتمکده در لار
امریقا دولتنده 4445 غزته چقد یغنی

مکتبه الباسنی امر ایلدی شک یوقدر
پترسبورغ کبی بیوک پای تخت
سلطنتی شورنی و کورلیتسی تر
کمانلرغ چوق تعجبه کتور مشدر
چونکه ترکمنستان مدنیتدن عاری
بردیار اولوب وترکمنلر ایسه حال
بدویته قالوب بوگون مندا یارین
اکه او چوب کز خلقلر مندر .
بونلرک لسانی ترکی جغتای
مذهب لری امام اعظم مذهبند لره
مصره ز علموا مشاهیرا دباندن
شیخ عابدین مدرس افندی خضر
نلری علوم عربیه ده ویر بیاتده طول
یدی اولوب بر نیچه تالیفات و محراتی
میدان انتشاره تویلمیغی مسموع
انتخار من اولمقده مدرس مشالیبی
و بیریک زمینده کتابلرنگ ققیم
صفحاتنده خسی صانلمقننی
آرزو ایترز .

قریه ده سلمان ملا توبه ارسنی
اصلاح یولنده ساعی اولمقدن بشقه
لسانمزجه ادبیات و معارف نشرینه
خدمت ایدر. Тавр. Мусульманс
Общество نامه برجه بت عامیه
و خیرییه نظامنامه سی ترتیب اولوب
وتصدیق اولمق اچگون پترسبورغه
کوندر یلمشد .

قزان شهرنده پشنجی دائره ده
(چاسطاه) اسکی قویم مزارستانی
باردز شمعی شهر مجلسی
(غرونسکوی دوما) اول مزارستان
بولغان برده بنا یاسالماغه قرار
ویرو بمش شهرنگ مسلمانی
بوایشدن ناراضی اولد بقلر چچون
مزارستانی حصار برله جوروب

لكوير مشدرلكن بودكشيك لك
اوقدر اشكا لى موجب اولما مشدر
مذلا روسيه ده كائن ومكانجه بربر
ندان اوزاقى ناتار لوغ تكلم ايتد يكلرى
لفت قلمه آلد يغه كورير ك
كه ماده اصليسى كايه دكشيو ريو
مسئله يه دائر قران وقريم عبار اتندن
بر نيچه سنى بور اده ذكر ايدنه چيكن

قران سني

(عبار آتى)
قرانجه

جر لاجر لاديب ايتاسن جزو چي چكن
توكل من جولا ب كور سانسيم كور
جر و جيلار دين كم توكل
قرانجه

بول لاجر لاديب ايتاسن جزو چي چكن
بن ير لاجر كور سانسيم جوق تور ك جيلار
ردن كم توكل
قرانجه

جر لاديسگ جولايم كور له ديسگ
كور له يم سن جانكي حقيچون
صانع و غاچ بولوب صرايم
قرانجه

ير لاديسگ ير لاديم كور له ديسگ
كور لاديم سن جانانگ حقيچون بلبل
اولوب صقو غرايم
قرانجه

قور ياس چيقار چالتراب قز لار صاچين
اور كاندار جانم تنم شاه اولار آي تينه
يوزينكي كور كاندا
قرانجه

كوننن چيقار يالتراب قز لار صاچين
اور كنده جانم تنم شاه اولور اينجه
يوزين كوكنده

تأثيره سبب اولچشمش بو مسئله ده
اوز لرگ مقصر اولد يقلارى اورتايه
چيقد قه چون وصورت دعوى قانونا
اثبات اولد يقندن صغره ده كور ارون
پاشا لر قه اعده امي نفي (سوركين)
اولنقه سلطان عبد الحميد خان
خضر تاري جانندن قرار و ير ليشدر
نورى ومحمود پاشا لار سلطانغه
كيو (داماد) ايد يلر مدحت پاشا اووغ
وزيز ايدى كمالنى صداقتى پاتر
يتلغى (وطن دوستلى) جهانغه معلو
مد ير نيچه ولايتلار ده والى بولوب ايلى
نقعه وزيز بولوب مدحت پاشا سر
وتلى وبلى بولماي بونده انگ دوغرى
وصادق بولغانه بيوك دليلدر

تاريخچه

سنيبر سكي ولايتنده (غور نيئه سنده)
چونقه (صوقنا) (CVRH) فابريقه لار
ندان كويسي مسلمانلر الله در
بولنارگ همپسي برسلسله بولوب
«آقچو» دين يادا اولنور لار آقچو نلرگ
الله يدي صوقنا فابريقه سي
بولوب هر برنده بيمكان كوپ كشي
ايشلار و اوتمك ايشار لار بوقا بريقه لار
هر (ياره كاغه) حال و ير ديكندن ماهه
دولت خزينه سنده ذى بك كوپ صوقنا
بر ير لار سيمبرينگ يو وتلغنده
اسماعيل و ابراهيم آقچو دينلارنگ
فابريقه لر ينى بالذات كوردچ
ايشارنده ترقيات و اصلاحات بولديغى
مشاهده ايشادك

روسيه دولتنده بولنان متفرق ترغ
(ناتار) خلقلارى تكلم ايتد يكلرى
لسان اساسا برلسان اولمقده ايكن
اتليو ديار تأثيرى تلفظلرينه دكشيك

مناسب وموافق كوره ملى ،
برتا كوره فرانسه نك تونس
حقنده كى معاملانى حقوق مليه
وقانون انصاف حقانندن خارج
برهركنذر بوايشده فرانسه
(يقما بولم يغماله دم» ديد يكلرى
كبي بزحر كنده بولنمشدر ،
فرانسه نى بوضله راض بولديچي
سبب پروسيه اوله بيلور ايزه لوده
صحتل بر محاربه ده فرانسه لار
ايتاليلار ايله صهست و اوب بولده
پروسيه اوزورينه هجوم ايدنه چكلر
توهباتنى دفع و رفع اچچون دولتين
مشار اليه ماني يكد يكرندن متنفذ
ومعارض ايدن چيضى متصور
اولنور سه اوده همين تنونس
مسئله سنى اوله باورنى كه پرو
سيه نك خارجه ناملارى و پاش
وكيانى (منستري) (پسه آرقي)
تونسي فرانسه بيشكاهنه بچكوب
ايتاليلار ايله فرانسه لرگ الفت
واتفاقنه سنگ تفرقه بوراقتى
وبسار فك لر و ويهي بوايدى كه
حصوله كلى .

اسلام بولده جنت مكلان سلطان
عبد العزيز خان خضر تارينگ قنلى
حقنده بيوك بر محكمه اچلوب نوري
ومحمود ممدحت پاشا لر قتل واعدا
مى قرار و برامشدر اكثر كشي لارنگ
وغزته لرگ بله كنه كوره بوايشگ
نفتيشى و محاكمه سى موافق واقع
كورنه چور كور يامكور پاشا لار
عابى اشعوس ممدحت پاشا قتل اولمور
سه نول اجنبى كشي لارى بيننده سوي

نپنلپسی نرعه اطون
 تمبرکده خان بولدی
 ذونکولری اوزک الطون
 اوزبکده خان بولدی
 الی سندن قاتنی ایدی
 برمی سندن قت ایدی
 خانی بکده خان بولدی
 یاشته طوقسان چاشغان
 قوق سویدیم بوشافان
 ازوغلام شاتشقان
 قوری سویدکه می بولمان
 قوری اولندد دات بولمان
 من جرالسم هیچ نکلمان
 من ندیم سلطانم ؟

لطائف

جویولغان قادین دیبکم کایتورلار؟
 هریر لارده بولغان قادنغه ایتورلار!
 فرانسزلارنگ مشهور ادبالارندان
 موسیو (مولییر) دن صورغانلر:
 «نیچون قانونا برکشی اون درت
 یاشنده قز آله اولابلک خاتون
 المافه بولمای؟» انگ ایچونکه
 پادشاهلق خاتون تولنایسیدان
 قولای بولور |

هرنه وقت زوال هسه هر مه
 خاتونده انه نه ارسلاندن نه یلانن
 کوپ شرین بن خاتوندن
 ای فلک سن رحم قیل که اول زوال
 کلنچایه کوپ ماطورلار دوستم
 بولسون سویدیم تو بیونچایه
 هرچکلن بال الیم عادتد بیزمانی
 یا که منی یسیر ایتسون شرین
 لارغ سلطانیه

شوشو تورغان اوج اوغلان، اوج
 اوغلانده ان جاش اوغلان ماکنی
 چاسی کوزی آیز، باطیر بولور
 شو اوغلان .

ارملی چوققه تلی اوزون، چچن
 بولور شو اوغلان، چاوری چاسی
 بلی ایجه، بهلوان بولور شو اوغلان
 چورتنگ اوکونده پای ترک، توبون
 چقاریر بلرمنه طقوز توغای
 چلقنلی، قوروقلاپ ایدر بلرمنه
 نکلمنی سلطانم، خانکه دای ارونلی
 تاخته تورغان چرنن، قارتوب
 سویر بلرمن .

نوغای جبرلا ولاری

اوطنور خاندان کنجه خان
 شونی کورکان قارتکمان
 طوقوز خاندان مارتخان
 شونی کورکان قارتکمان
 چاپنچاسی جابه آلتون
 جانی بکده خان بولدی

قز ایجه -

اق قالماغیگ کیسانه قنغیر صالوب
 چورسنه بیگراک ضاطور قز
 ایگانسون مین سنی سویه مین
 دیسنه

قریمجه -

بیاض نسگ کیسنه قیش قویوب
 بورسنه ناصل کوزل قیزایکن
 سن مین سنی سویدیم دیسنه

قز ایجه -

جانغور جاوار تولوب تویم تویم
 اوزلوبه چکلتار ایچون قزلار
 جلای یاش اولان دای اوزلوبه

قریمجه -

باغفور یاغار تولوب دانه دانه
 تولوبه یکتلار ایچون قزلر اغلار
 یاش بالادای اوزلوبه

قز ایجه -

قائلارک قاره قوش کووک، بو یگ
 طوصلی قوش کووک، سن ماطور
 برله اوینا غانم، چوقومه کورکن
 قوش کووک

قریمجه -

قائلارک قاره قوش کیس، بو یگ
 طوصلی قوش کیس، سن کوزل ایله
 اوینا غانم، یوقمه کورکن قوش
 کیس، مذکور امثالده انکاشورکه
 قران وقریم عبارات واصطلاحاتی
 اراننده کوپ فرق و مغایر لکیوقلر
 و بونلرک کتابت و ادبیاتی برلشدر.
 مک ممکن در بوضمنده ولایتده
 مستعمل لهجه و عباراتدن دخی
 برنیچه سنی ذکر ایدک:

قاره کوزلر صبحار ایلار چوکار دومان
 یانبه نازلی صحبت تاتلی جلوه
 کوپ شرین خوش گلور جانیه

КОПИЯ

مشقوه

مکتوبی بولجا

استانبول: عبدالرحمن افندیه
(مکتوبیزدن کوب خون بولوب
حسن ظنکون ایچون بیوک تشکر لار اینتر
بهر اثر مزدن سن کالیک نسخه جبر من
پترسبورغ: خوصلو یارونه
مراد شریفلر کون اجرا بولدی مکتوب
بکزدن خد اراضی بولسون
پترسبورغ: قنیاز دولتکیلک
یوفه: (مراد کون اجرا بولجا قدر
روسیه مسلمانلرینی تورچالاماق
ایچون روس لساننده بوله جوق
غزته کزی تبریک ایدرم)
سراطوف: خیر اهابی (مقصود من
وطنه خدمتدر وطنه فائده در
خط شریفکون بزکا کوب تسلی
بولدی اثر مزدن اونر نسخه
یوخته برله آلارسکون)
پترسبورغ: اخبیروفه مکتوب
بکزه کوره «صلونفوج» نام اثر مزدن
بش نسخه و روسیه مسلمانلری
نام روسی العبارة رساله مزدن
دخی بش نسخه طرف عالیبرکزه
ارسال اولندی)
اق مسجد: صلوبوروفه هر ایش
کبی غزته ایشی. دخی اقیرتین
بولوب بولکون نادان بولغانلار تکاهل
اوق و صاحب سواد بولوروجون
برقارت انسانیه برله صبروغیرت
طائفلاری پارلاب دریلری اشرمغه
موفق اولور. مکتوبکزه جوق
تشکر
استانبول: محمد افندیه - حسن

هر بیکشی عقلندن راضی
بولور هالندن راضی بولماز
نندن؟
ناپالیون بولنپارت دیمش:
«اوج التم بولسه جهاننی فتح
ایلر ایدریم: اولی - آقچه. ایکنجیسی
آقچه. اوچنچیسسی - آقچه» ینه
بولنک کبی سولیرکا بولور:
جهان بختلی بولور ایلی اوج
شی بولر ایسه اول - جاهللق
تانی - جاهللق - ثالثا - جاهللق...
قوانلولار اوزین دینله چات
چوایش و سوردودا لغتسری
قارشرامغه ایشقر بولغانلار لاجه
بولاجه دبل بولماز لاجا بولجا
ایش بولماز...
راقی ایچاکراقی ایچ آب اشکارانه کرک
سلام کلام بولغانده «ککپوزی وای»
نه کرک؟ اوزمه آقچه بولغانده
کومه منت نه کرک: لغت ترکی
بولغانده غیزی لغت نه کرک!
- درویش و غزته جی -
یا درویش اغلامه عاضی بولدی
دیب جهان: اغلادلر کولکوج
بولور مرحمتسیر زمانه!
یا غزته جی یازمه یازمه نصیبتلر
نادانه: سکا قرداش (دلی) دیرلر مکا
دیرلر (دیوانه) !
استانبولده حیوانلرغه - زحمت
ارکشیلارغه - یما. قادرلارغه
ذوق وصفا کوب بولتور.

ظنکون ایچون بولال تشکر لار اینتر
هر اثر مزدن سن کالیک نسخه جبر من
یالطه: امام حاجی حبیب افندی
«غزته اوقورماق جهان برله
ده کوره ایتمکدر» ایتمکون کوب
بیک حقیقتدر سن دای عالمی کراملرک
حسن ظنلی و یازدینه آره
ویزدک
اعلانات
۱۲۴۹ سنه معجزیه باشندن باغچه
سرایده: (تاوریجسکی غویرینه
سنده) اسلامجه برمصبعه (مسجد)
نسکی تیوفه زرافیه) آپبلاچقدر
ادرواچیق قزاتی و عثمانی و روسی
حروفاتی موجود بولوب اوجوز
فیات برله اسپوت - چیرکولار
تجاریه - چاغرتو ایه هر اعلان
وغیری تاغلار باصلاجقدر
باصبه خانه صاحبی طرفنداق
۱۲۴۹ سنه ایچنده الی دانه «صلونفوج»
و «شوق» دای مجموعه لار نشر
بولاجقدر بوجمعه لرده تورلر
خبرلر وجوداتلندن غیری چورنقه
قالققه و بالالارنک کربانیه
یارار شیلر بیان و مه لار بولوب
معلومات اقرافیه تاریخیه و
نظام دولتیبه نقل بولماق
ترکی کالیه لار نقلر و بیترلدخی
باصلاجقدر بهر مجموعه یلی ق
(ک) هیپسی الی دانه سی اوج
روبل (سیم) آقچه غار خط و مکتوب
وصولنی شویله صالحه یلی
باغچه سزای شهرنده اسباعیل
غاسپرنسکی باصبه تانه اداره
باغچه سزایسکی غورودیسکوی
غزلووا اسباعیل قریبی

Собрание статей шафакъ (сумурки), составило Виссирскій профессоръ Исмаиль Гаспринскій.
Лито. ценз. 10 Августа 1881г. Тифлисъ. в типографіи Училища.

Kaynaklar

Tonguç Mecmuası

şafak Mecmuası

AKPINAR Yavuz (2005) İsmail Gaspiralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış; Gazeteciliği ve Yayımcılığı, *İsmail Gaspiralı Seçilmiş Eserleri*, 2. Cilt., 2. bs., İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2005, 11-37. (Not: Bu yazıda Gankeviç'in konuyla ilgili yazdıkları, *Tonguç* ve *şafak* hakkında ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır).

GANKEVİÇ V. Yuriyevi - Yavuz AKPINAR (2008) İsmail Gaspiralı'nın Yayımladığı İlk Mecmualar: Tongfu ve şafak", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak, Sayı: XIV, 21-40 (İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi).

Yavuz Akpınar

Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü emekli öğretim üyesi.

Adres: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, PK: 35100 Bornova/İZMİR

E-posta: yavuz.akpinar@ege.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 2 şubat 2015

Yayına kabul edildiği tarih: 23 şubat 2014

E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015

ıktı sayfa sayısı: 39

Kaynak sayısı: 4